

Sóbányászat az Erdélyi Fejedelemségben

– I. Apafi Mihály kora –

Jelige: sóbányászat

*„Némely országokat bővítettett borssal,
Velenczét Czitrummal, pomagránátokkal,
Angliának földét kies Rozmarintal,
Transylvániát is megáldotta Sóval.”*

– unitárius lelkész-költő, XVII. század –

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK.....	3
I. BEVEZETŐ.....	4
II. TÖRTÉNELMI HÁTTÉR ÉS CÉLKITŰZÉS.....	5
III. SZERKEZET ÉS MÓDSZERTAN.....	8
IV. FORRÁSOK.....	8
V. BÁNYÁSZAT.....	9
VI. SÓBÁNYÁSZAT A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN ÉS AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGBEN	10
6.1. A sóbányák alkalmazottai és a kitermelés	17
6.2. A só szállítása és kereskedelme.....	23
6.3. Sóadományok	25
VII. KÖVETKEZTETÉS	33
VIII. FELHASZNÁLT IRODALOM	34
IX. MELLÉKLET	38

I. Bevezető

A bányászat, mint gazdasági tényező fontos szerepet töltött be a Kárpát-medence gazdasági szerepkörében, e kijelentés igazságtartalmát a történelmi korok egészére is viszonyíthatjuk, ugyanakkor teljes mértékben forrásokkal is alátámasztható. Erdély, mint területi egysége a Magyar Királyságnak a középkortól kezdve fő gazdasági potenciálját az altalaji kincseinek a kitermelése és a gazdasági körforgásban való részvétele révén határozta meg. A Magyar Királyság három részre szakadásának kiváltó mozzanata mindannyiunk számára jól ismert passzusa a magyarság történetének, minduntalan elhangzik a jellegzetes időpont, 1526, a történelmi folyamatosság törésvonala. Érdekesség szempontjából fontos tényező, hogy míg ezen időpont földrajzi, gazdasági és társadalmi „*apokalipszist*” jelentett a Kárpát-medence számára, addig a török történelem csupán egy lényegtelen csataként emlékszik a történetekre. Történelemtények alig tesznek említést az eseményről. Számukra egy csata, könnyű győzelem, míg a Kárpát-medencének hatalmas vereség, az ország társadalmi, egyházi elitjének, uralkodójának elvesztése, és a felcsonkolódás eszményképét jelenti Mohács.

Az 1526. év ugyanakkor az az időpont, mely egy új területi egység születését jelentette, vagyis az Erdélyi Fejedelemségét. Az ország három részre szakadása, középső részének török kézre kerülése gazdaságilag is megingatta a kontinens közepén elhelyezkedő sajátos földrajzi egységet, az addig kialakult gazdasági körforgás, a piacgazdaság működése ebből kifolyólag akadályokba ütközött, egyszóval a feldarabolódás, a bányászat, az érc- és ásványkitermelés hanyatlásához is hozzájárult.¹ A fejedelemség élete többnyire a Török Birodalomtól függött, legalábbis a szultánság, a bel- és külpolitikai életét jelentősen befolyásolta. Adófizetési kötelezettsége volt ugyanis a Török Birodalom irányába. A fejedelemség önálló léte I. Apafi Mihály haláláig, 1690-ig tartott, míg be nem kebelezte azt a Habsburg Birodalom.

¹ NAGY Béla, Van-e arany a magyar földben? in. *Természet világa* 1998, II. különszám, 5760. o.

II. Történelmi háttér és célkitűzés

Az Erdélyi Fejedelemség uralkodó szerepét a leghosszabb ideig I. Apafi Mihály (1661. szeptember 14. – 1690. április 15.) töltötte be. Céлом górcső alá venni közel három évtizedes uralkodását gazdasági szemszögből, elsősorban a sóbányászat terén elért eredményeket a felesége, Bornemissza Anna által vezetett gazdasági naplók adatait is figyelembe véve.

Uralkodása fontos tényezője az Erdélyi Fejedelemség korszakának, mivel utolsó vezetőként töltötte be e funkciót, mely halálát követően megszűnik. A történetírásban kialakult megítélése minduntalan felborzolta a történelmi berkek hangulatát. Fejedelemségének évtizedei, korszakot meghatározó és területi egységet fenntartó életpályája nem számíthatott a kiérdemelt megítélésre és elismerésre, sem a politikai, sem a történelmi berkekben. A történetírók jellemzése drasztikus jelzőkkel illeti a fejedelmet, aki szerintük „*tehetetlen török vazallus, akinek nincs gondja az ország dolgaira, hamishitű, országvesztő, együgyű, lassú észjárású, részeges és a borívás hatása alatt hirtelen haragú, papnak lett volna alkalmasabb, óras fejedelem.*”² Fekete báránként nehezedik neve egy sötétnek nevezendő időszakra, mely kiváltotta az Erdélyi Fejedelemség megszűnését. A sötétség kivilágosodásához évszázadok elmúlására volt szükség, mígnem esély nyílt fejedelemségének és személyiségének igazi megismerésére. Tény, hogy történelmi rehabilitációja körül már olvad és szertefoszlik a jég. Felelőssége az Erdélyi Fejedelemség felbomlásában és annak leromlott gazdasági életében cáfolható. Negatív megítélésének gyökerei saját korára vezethetők vissza, mégpedig kortársához, a történetíró Nagyajtai Cserei Mihályhoz, akinek elfogultsága meghozta a várt „eredményt”. Históriaját így kezdi: „*Ezer hatszáz hatvanegy esztendőől fogva / Micsoda fatumokon forgott Erdély dolga, / És ki miatt származott nagy nyomorúsága / Ez az írás teneked igazán megmondja.*”³ Nagyajtai Cserei Mihály históriája című művében Apafi uralkodását és magát a fejedelem személyét, feleségét és a fejedelmi udvar vezetőit jellemzi, mindenekelőtt a negatív tulajdonságokat kiemelve. Negatív látásmódja onnan származik, hogy a fejedelem atyját, Cserei Jánost, 1678-ban kegyvesztés címén, hat évig Fogarason tartotta fogva, s a história írója ennek következtében nem folytathatta tanulmányait. Így ír erről: „*ha az atyám rabsága ne következék, hogy más nagyobb collegiumokba kimehetek vala tanulni, én is elébb volnék most néhány grádicscsal.*”⁴

² R. VÁRKONYI Ágnes, Az erdélyi fejedelem: I. Apafi Mihály in. *História*, VIII. évf. 3-4 sz. 1986, 51. o.

³ Nagyajtai Cserei Mihály históriája 1661-1711, szerk. KAZINCZI Gábor, Pest 1852, 1. o.

⁴ Uo. 103. o.

Műve végigvonultja a kor eseményeit, problémáit, ez által hasznos információforrás is, de ugyanakkor körültekintően kell felhasználni adatainak igazságtartalmát. Elfogultsága egyértelműen vádiratként szolgál Apafi fejedelemre és államapparátusára. Szisztematikusan kell vizsgálnunk a művének adatait és a kort, elsősorban a tényekre figyelve, illetve átlátható képet alkotni a kor belügyeiről, a fejedelemség nemzetközi státusáról, a lehetőségekről, melyek által fenntartható volt működése.

A XX. század folyamán a történetírás már felolvadni látszott I. Apafi Mihály és fejedelemségének megítélését illetően. Reálisabb megközelítés bontakozott ki személyiségével és fejedelmi működésével kapcsolatban. „*Apafi Mihály fejedelmet, az államférfit Tavaszy Sándor emelte ki kétszáz esztendő salakja alól*”⁵ írja R. Várkonyi Ágnes. Tavaszy Sándor 1942. november 23-án az Apafi hamvak Kolozsváron, a Farkas utcai templomban való újratemetésekor emlékbeszédében kijelentette: „*A történeti hagyomány és a történetírás őt tette meg a Moribunda Transsylvania bűnbakjának, rávetette korának minden bűnét és átkát, majd kikergette a sivár meg nem értés pusztájában... Kiragadták őt saját korából... és így ítélték felette... Nem a kegyeletes érzés, hanem a tárgyyszerűség és az erkölcsi igazságérzet kényszerít arra a megállapításra, hogy könnyű könnyelműen elítélni azt a férfiút, aki egy végső halálos veszedelmek között emésztődő ország élén áll, de nehéz a rembrandti sötétségből kivillanó fénypontokat észrevenni.*”⁶

A kutatások eredményei a kormányzat, a közigazgatás újjászervezőjére, és egy óvatos politikusra találtak Apafi fejedelem személyében.⁷ Világos tény, hogy a fejedelem, fejedelemség sem gazdaságilag, sem katonailag nem lett volna képes a Habsburg Birodalom útját állni a bekebelezés ellen, egyértelműen értelmetlen szélmalomharccá vált volna. A világ összes kérdésében, akár bűnügyiben is, szükséges egy „*bűnbak*”, hétköznapi kijelentéssel alátámasztva „*aki elviszi a balhét*”. Tehát, az Erdélyi Fejedelemség megszűnésének felelősségeért ő „*vitte el a balhét*”.

Érdemeit egy következtetésben lehetne összefoglalni. A fejedelmi trónra nem saját akaratából vállalkozott: „*Hívattattam Istentül, török császár szultán Mehemet kántul és Ali pasátul ez bajos erdélyi fejedelemségre.*”⁸ A nehéz háborús helyzetben fenntartotta a fejedelemséget, a megemelkedett adóterhek kifizetésének előteremtését is vállalta közel három évtizedig úgy, hogy a fejedelemség gazdasági szempontból fontos területeket

⁵ R. VÁRKONYI Ágnes, Kolozsvár az erdélyi fejedelemség utolsó évtizedeiben, in. *Kolozsvár 2000 éve*, Kolozsvár 2001, 104. o.

⁶ TAVASZY Sándor, A két Apafi fejedelem, in. *Erdélyi tudományos füzetek* 148 sz. Kolozsvár 1943, 3. o.

⁷ TRÓCSÁNYI Zsolt, *Teleki Mihály. Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig*, Budapest. 1972, 17. o.

⁸ OBORNI Teréz, *Erdély fejedelmei*, Budapest. 2002, 171. o.

veszített.⁹ A bel- és nemzetközi nyomáshoz és lehetőségekhez mérten igyekezett az önállóságot, ha csak látszólag is, fenntartani, pontosabban egy olyan kis fejedelemség vezetésében, melyet a Török- és Habsburg Birodalmak zártak közre. Célja egyértelműen az volt, hogy a török hatalom visszaszorításának idejére az erdélyi állam átmentését megvalósítsa.¹⁰ Napjaink kormányait elnézve mindeniket rengeteg negatív tulajdonsággal lehetne illetni és felelősségre vonni negatívnak bizonyuló intézkedéseik miatt. Tény, hogy nem egyedüli döntéshozóként működött, egy teljes államapparátus állt mögötte, mely a fejedelemség dolgait volt hivatott egyengetni. Józan politikájával megtévesztett, alkalmazkodott, szervezkedett és mindenekelőtt kivárta az alkalmas időpontot. A kultúra fejlődése céljából pedig nem elhanyagolható megemlíteni, hogy folytatatta a Bethlen Gábor által elkezdett művelődéspolitikai útját.¹¹ Apafi főként a politikai és diplomáciai életben tevékenykedett, felesége pedig a gazdasági életben. Ebesfalvi családi kúriájukban is felesége szerepkörébe tartozott a gazdaság működtetése és felügyelete, mivel férje nem volt alkalmas ezt betölteni alkalmatlansága okán. Azt, hogy felesége elhivatottan végezte a gazdasággal kapcsolatos rá bízott tevékenységet, semmi sem bizonyítja jobban, mint az általa vezetett gazdasági naplók, melyek a legmélyebb betekintést nyújtják a gazdasági életbe, a legapróbb kiadásoktól és bevételektől minden gazdasággal kapcsolatos adat megtalálható bennük.¹²

Kutatásom célkitűzése, hogy a szakirodalom és korabeli források adatai alapján a sóbányászat teljes folyamatát felderítsem, azon szempontok szerint, hogy hogyan bányásztak, hol voltak a sóbányák, jogi előírásaikat és a sónak kereskedelemben való részvételét mindaddig, míg jövedelme nem került be a fejedelmi kincstárba. A sóbányászat a fejedelemség gazdasági életének egyik legfontosabb bevételi forrása volt, mely elsősorban képes volt jövedelme által a fejedelemség gazdasági fennmaradását és egyensúlyát szavatolni.¹³

⁹ SZAKÁLY Ferenc, *Virágkor és hanyatlás 1440-1711*, Budapest 1990, 282. o.

¹⁰ R. VÁRKONYI Ágnes, Kolozsvár az erdélyi fejedelemség utolsó évtizedeiben, in. *Kolozsvár 2000 éve*, Kolozsvár 2001, 105. o.

¹¹ Uo. 105. o.

¹² OBORNI Teréz, *Erdély fejedelmei*, Budapest 2002., 171-172. o.

¹³ R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdélyi változások*, Budapest 1984, 79. o.

III. Szerkezet és módszertan

Szerkezeti szempontból célom a sóbányászat minden válfaját kiemelni, kezdve a sóbányászati központoktól, azok elhelyezkedésétől, a só kitermelésének folyamatát, eljuttatását a sólerakó helyekre, a sószállítók és sókereskedők általi gazdasági körforgásba való juttatását, a jogi rendelkezéseket a sóbányászati központok, sóbányászat és kereskedelem szempontjából, illetve a sójövedelmek gazdaságban betöltött szerepét.

Módszertani részről többnyire a leírás gyakorlatát helyezem központba, illetve az összehasonlítás gyakorlatát, hogy esetenként a korban hogyan változtak a sóbányászattal kapcsolatos jogi, gazdasági, kereskedelmi szempontok. Milyen változások következtek be a kitermelésben, a sóbányászat gazdaságra gyakorolt hatásában I. Apafi Mihály uralkodásának évtizedei alatt, s ezek minek voltak köszönhetőek.

IV. Források

Elsőszámú forrásként Bornemissza Anna Gazdasági Naplóit használom fel, mely gazdasági szempontból szolgáltat forrásanyagot. Ezeket Szádeczky Béla adta ki 1911-ben Budapesten. Jogi szempontból a sóbányászattal kapcsolatos rendelkezéseket, törvényeket az *Approbatae Constitutiones*,¹⁴ *Compilatae Constitutiones*¹⁵ és az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* szolgáltatják. A sóbányászattal, kereskedelemmel, jogi tényezőkkel kapcsolatos irodalom Wolf Rudolf, Thallóczy Lajos, Kulcsár Árpád, Thallóczy Lajos, R. Várkonyi Ágnes, Oborni Teréz, Bíró Vencel, Trócsányi Zsolt és mások munkáit foglalja össze.

¹⁴ A II. Rákóczi György fejedelem által elkészített „*Approbatae constitutiones regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem anexarum*” törvénygyűjtemény az 1653-as évi országgyűlésig alkotott Erdélyi Fejedelemség törvényeit foglalja magába.

¹⁵ A „*Compilatae Constitutiones*” (Compilatae regni Transsilvaniae et partium Hungáriáé eidem annexarum) Erdélynek és a hozzá kapcsolt magyarországi részeknek a második törvénykönyve, mely az 1653-1669 között keletkezett erdélyi törvényeket foglalja magába, az „*Approbatae Constitutiones*” törvénykönyv folytatásaként.

V. Bányászat

Az Erdélyi Fejedelemség kincstári bevételei több részből tevődtek össze, a kincstári uradalmak bevételeiből, az adókból, vámokból és mindenekelőtt az altalaji ércek és ásványok bányászatából. A pénzügyi hatalmat a kincstári bevételek mennyisége határozta meg.¹⁶ A fejedelemség területe bővelkedett a lehetőségekben az altalaji kincsek bányászatára vonatkozóan, altalaji kincseinek mennyisége szempontjából túltett a szomszédos országokon. A fejedelemség egyik válságos időszakának az 1657-1661 közötti esztendőket számították, amikor a folyamatos belharc politikai, gazdasági és társadalmi válságot eredményezett. Régi dicsősége már csak illúzióként kavargott a Kárpátok által közrezárt területen. Fejedelmek váltogatták egymást, de a gazdasági területeinek elvesztéséből származó problémát felülmúlta Várad, Jenő, Lugos, Karánsebes végvárainak és gazdasági területeinek török kézre kerülése. Gazdasági és politikai instabilitás a megfelelő kifejezés I. Apafi Mihály trónra kerülésének jellemzésére.¹⁷ Apafi kereskedelempolitikáját főként a monopóliumok kézben tartása, a bérletek, kereskedelmi kiváltságok és serkentő intézkedések megtétele jellemezte. Intézkedéseivel új elemeket, gazdálkodó birtokosokat, gazdag kereskedőket, kereskedőtársaságokat igyekezett az ország gazdasági körforgásának lebonyolításába bevonni.¹⁸ A gazdasági válság leküzdésére és a stabilitás helyreállítására, egyetlen cél megvalósítása lebegett a fejedelem előtt, mégpedig a bányászat felvirágoztatása és az altalaji kincsek mennyiségi kiaknázásának a növelése. Egyik, legelső gazdasági intézkedésében megtiltotta a nemesfémek kivitelét az országból¹⁹ és fejedelmi monopóliummá tette a só kitermelését.²⁰ A só sokoldalú szerepe fontos tényezője a gazdaságnak, pénzzel egyenértékű fizetőeszközként szerepel a gazdasági forgalomban. Pénzzel vetekedő értéke a biztos értékesíthetőségéből és keresletéből származott. A fejedelem nyugodt szívvel támaszkodhatott a sójövedelmekre. Illetve a sóbányászat viszonylag kevés szakértelmet, technikai színvonalat és tőkebefektetést igényelt, viszont kimagasló jövedelmet biztosított.²¹

¹⁶ BÍRÓ Vencel, *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-1690*, Kolozsvár 1917, 130. o.

¹⁷ SZAKÁLY, im. 282. o.

¹⁸ CSETRI Elek, Az erdélyi gazdasági gondolkodás előzményeiről a XVIII. század végéig, in. *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, 2001, 13. o.

¹⁹ OBORNI Teréz, *Erdély fejedelmei*, Budapest 2002, 174. o.

²⁰ KULCSÁR Árpád, Sóbányászat és sókereskedelem Erdélyben I. Apafi Mihály uralkodása idején, in. *Századok* 125. évf. 5-6 sz., 1991, 416. o.

²¹ Uo. 420. o.

VI. Sóbányászat a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben

Az Erdélyi-medence kiaknázásra alkalmas sótömegei két vonalban húzódnak, egyik észak-dél irányba Nagyszeben-Máramaros vonalon, másik a medence szélén, a Kárpátok hegyvonulat karéjával párhuzamosan. A földrajzi régió sajátosságaihoz tartoznak a sósforrások, sóskutak is, melyek sósvízéből párlással sót lehet kinyerni. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy a só felszín feletti kitüremkedése is jellemző, mely alkalmas a felszíni sófejtés gyakorlatára.²² A Kárpát-medencében Erdély és Máramaros régiójának sajátosságai a gazdag só lelőhelyek.²³

A só, mint ásvány, az élelmezésben, tartósításban, állattartásban, gyógyászatban játszott fontos szerepet, de a sóbányászat egy sor iparág fejlődését is maga után vonta, melyek eszközeikkel kiszolgálták azt. Ilyen a vasipar, kötélgyártás, világítóeszközök gyártása, bőr- és faipar.²⁴ A történelmi korok entellektüeljeinek egybehangzó meglátása és véleménye kimondja, hogy a Kárpát-medence nemes valutával vetekedő kincse a só.

Erdély sójának kitermeléséről és szállításáról az első hiteles forrás már a IX. századra visszavezethető, melyről a *Fuldai évkönyv (Annales Fuldenses)* tesz bizonyosságot. Ennek értelmében 892-ben Arnulf király „Ladimir” (Vladimir) bolgár kántól kéri, hogy „*ne engedélyezze a sóvásárlást a morváknak*”. A dél-erdélyi sóbányák feletti tulajdonjog ekkor a bolgárok kezében összpontosult, innen szállították a sót Morvaországba.²⁵

A 896-os honfoglalást követően a magyarság fennhatósága alá vette az erdélyi sóbányákat és sóbányászatot, majd a XIII. századtól a máramarosiakat is. A kitermelés, eladás a központi hatalom égisze alatt folyt, a sóbányák királyi birtokok voltak. A középkori térképeket megfigyelve szembetűnő, hogy a vármegyeközpontok a sóbányák környékén alakultak ki (Kolozs, Torda, Doboka, Külső-, Közép-, Belső-Szolnok, Máramaros vármegyék). A sóbányák a gazdasági tényezőkön túlmenően településfejlesztő tényezőként is szerepelnek, melyek többsége királyi kiváltságokban részesült és mentesült a földesúri függéstől. Dés, Kolo(z)s, Szék, Torda, Vízakna, Huszt, Visk, Hosszúmező, Sziget és Técső a sóbányaiknak köszönhetik városi rangjukat és felívelő gazdasági, társadalmi mutatóikat.²⁶

²² HUNFALVY János, *A magyar birodalom földrajza*, Budapest 1886, 719. o. Összesen 192 sóskútról és 593 sósforrásról tesz említést.

²³ *Magyar Néprajz* III. köt. főszerk. Domokos Ottó, Budapest 1991, 238. o.

²⁴ *Erdély története* II. köt. szerk. MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán, Budapest 1986, 820. o.

²⁵ *Erdély története* I. köt. szerk. MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán, Budapest 1986, 190. o.

²⁶ *Magyar Néprajz*, III. 238. o.

Az Árpád-korban a sóbányahelyek feletti joghatóság a király kezében összpontosult. A só a belföldi kereskedelem legfontosabb árucikke volt, a sóbányászat szigorú, király által megbízott tisztviselők felügyelete mellett zajlott. A só értékesítése a kincstár szervezése alatti sóházak és sóhivatalok révén működött, melyek árusítóhelyként is szolgáltak. A sóval kapcsolatos mindennemű ügyintézés, kezdve a kitermelés megszervezésétől és egészen a lebonyolításig, csakis és kizárólag a sókamaraispán feladatkörének a része volt. Az erdélyi sókamaraispánnak nemcsak az erdélyi sóbányászat, hanem az ország összes sókamarájának az ügyintézése a hatáskörébe tartozott.²⁷ A só szállítása az Árpád korban is jelentős volt, de a XIII. századtól társaságokba, céhekbe szerveződtek a sószállítók, a korabeli szóhasználat celléreknek nevezte őket. A sószállítókat kősóban fizették. A Maroson II. András uralkodásától 1719-ig szállítottak sót.²⁸ A királyoknak nagymértékű bevételi forrásuk származott a sóból. III. Béla (1148/49-1192) a sóvámok jövedelmének 6,6 százalékaival számolhatott, mint saját haszonnal. A só a királyság vezető világi és egyházi rétegének a közreműködése által jutott el a fogyasztókhoz. II. András (1176/77-1235) uralkodásától kezdve a királyok minden követ igyekeztek megmozgatni, azon célt szemük előtt tartva, hogy az egyház kezéből teljesen kivonják a sókereskedelmet, és azt királyi monopóliummá tegyék.²⁹

Luxemburgi Zsigmond (1368-1437) uralkodásának idején, 1393-ban, a Magyar Királyság három részre volt felosztva sóhasználat tekintetében: Tisza vidékére, a Zagyva folyóig, ahol a máramarosi sót használták, a Száva jobb oldalán fekvő részekre, melyek a tengeri sót használták, a többi, a legnagyobb kiterjedésű terület, az erdélyi sót volt köteles vásárolni és használni.³⁰

Az Erdélyi Fejedelemség megalakulásától, 1540-től Bethlen Gábor trónra kerüléséig a bányászat a hanyatlás jeleit mutatta, ez alól kivételt csak a só- és vasbányászat képezett. A hanyatló bányászati ágakat a fejedelem törvénykezések és szabadalmak által igyekezett fellendíteni, a bányákat pedig haszonbérbe adta. A bányatörvényhozást az 1618-as gyulafehérvári országgyűlés bizottsága tárgyalta, mely érintetlenül hagyta a sóbányászatot, csupán a régi törvénykezések rá vonatkozó passzusai maradtak továbbra is érvényben, szigorú

²⁷ BATIZI Zoltán, Só a középkori Magyarországon, in. *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon*, szerk. KUBINYI András, LASZLOVSZKY József, Budapest 2008, 150. o.

²⁸ *Magyar Néprajz*. III. 243. o.

²⁹ BATIZI, im. 149. o.

³⁰ WENZEL Gusztáv, *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapest 1880, 150. o.

felügyelet alatt. A Bethlen uralkodását követő fejedelmek, kis módosításokkal ugyan, de az általa foganatosított törvénykezések alapján működtették a bányászati ágazatokat.³¹

Egy 1633-ban életbelépett törvény értelmében a sóaknák jövedelme csak a fejedelmet illeti, mely kimondja, hogy a fejedelem engedélye nélkül sóbányát senki nem nyithat és művelhet. A tiltás ellenére, ha az említett törvénytelenység mégis megtörténne, akkor az illető személyt az országgyűlés elé kell idézni, és 200 forinttal megbüntetni, azonban ha másodszor is elköveti, akkor a büntetés dupláját kell kifizetnie, s ha tovább folytatja törvénytelenységét, mindig duplázódik a pénzösszeg, melyet büntetés gyanánt kell fizetnie. A társadalom főrendbeli csoportja a saját határában levő sót, saját használatára szabadon használhatta, de azt sem pénzért, sem ajándékba nem szabad adnia, ha mégis megteszi, 200 forint büntetést köteles fizetnie. Az eladást és ajándékozást jobbágynak sem szabad megengednie, jelenti ki az 1637-ben foganatosított törvény, s ha idegen ember sóért odamegy, s azt lopáson kapják, akkor „*minden nála levő javát amittállya és insuper maga díján változzék meg*”.³²

A fejedelemséget érintő 1657-1662 közötti háborús viszonyok a bányahelyeket is érintették, igaz eltérő mértékben, de mindenképpen pusztulások következtek be, melyek a gazdasági tényezőkre negatív hatást gyakoroltak.³³ A kibontakozott és állandósult konfliktusokkal tarkított időszak pusztításai, elsősorban a gazdaság gördülékeny működését igyekeztek felszámolni, amely társadalmi válságot is eredményezett. A leromlott gazdasági állapotot egyértelműen a só újbóli kereskedelmi körforgásba helyezése hozta egyensúlyba.³⁴

I. Apafi Mihály fejedelemségének fő bevételi forrását az erdélyi sóbányászatból és kereskedelemből származó bevételek jelentették, mely bevételek legnagyobb részét a török adó kifizetésére fordították. 1661-et követően a törökök minden eshetőséget megpróbáltak kihasználni annak érdekében, hogy irányításuk alá vonják az erdélyi sóbányákat, azonban ez irányú óhajukat az Apafi kormányzat sikeresen megghiúsította, mivel a só életben maradásuknak záloga volt.³⁵ A korszak igényei a sóbányáknál főként a hagyományos feudális gazdálkodást részesítették előnyben, mely az önellátás hagyományát igyekezett megőrizni és gyakorlatban megvalósítani, ami viszont a piac kibontakozását és erősödését is gátolta.³⁶

Az Erdélyi Fejedelemség megszűnését megelőző korszakban a sóbányászatot egyértelműen három régióra lehet felbontani, és gazdasági szempontból ezek mindenekelőtt

³¹ A bánya, szerk. HORVÁTH László – DODRY László, Sopron 1937, 142. o.

³² Approbatae Constitutiones III. rész XV. cím I. cikkely, Ex. Art. An. 1633, 1637

³³ KULCSÁR, im. 422. o.

³⁴ WOLF Rudolf, Az erdélyi sóügyek az Apafi- korszak végén, in. Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára, Kolozsvár 1996, 471. o.

³⁵ Erdély rövid története, szerk. KÖPECZI Béla, Budapest 1989, 340-341. o.

³⁶ KULCSÁR, im. 424. o.

különböző területi, gazdasági súlypontoknak számítottak. A felosztás már a kort megelőző időszakokban is érvényes volt, mely szerint belső-erdélyi-, máramarosi- és sófalvi (székely) sóbányászatról szükséges beszülnünk, melyek külön adminisztrációs kerettel bírtak, s mely felosztást területi, társadalmi illetve távolságbeli elhelyezkedésük is megkövetelte. Ezen szempontok alapján a Maros és Tisza folyókon való szállítás elkülönülése is latba vethető, mely a régiók sójának elszállítását volt hivatott megoldani. Az aknák viszonylag rövid távolságra feküdtek a folyóktól, mely közelség rövid időkeretet biztosított a sójukat szárazföldi útvonalakon szállító szekereknek a folyókon levő portusokig elvinni. Társadalmi szempontból a székelység egyedülálló társadalmi státuszáról beszélhetünk. Mindezek között gazdasági potenciált tekintve a belső-erdélyi sóbányák termelése, jövedelme és kapacitása magaslott ki, majd ezt követte a máramarosi és végül, a kincstári jövedelem tekintetében a legelényesebb hasznot hozó Székelyföld, Sófalva sóbányászata.

A sóügyek két részét különböztethetjük meg, melyek a bányák és a portusok voltak. A sóügyek ügyvitele az 1660-as évek elején a fejedelem kezében összpontosult, majd azt 1664-ben kezelésre a rendeknek adja át. A rendek azonban nem tudták a tényleges feladatkört elvégezni, és 1665. szeptember 10-16. közötti radnóti országgyűlés XIII. cikkelye értelmében visszaadták kezelésre a fejedelemnek azzal a feltétellel, hogy a jövedelmekből 20000 tallért biztosít az ország adójába.³⁷ A fejedelem 1671-ig vett részt a sóügyek kezelésében, majd ez év májusától évi meghatározott összeg fejében a belső-erdélyi bányákat és portusokat bérbeadják,³⁸ meghatározott összegű készpénz és szolgáltatások fejében, főként görög kereskedőknek. A bérleti szerződések gyakorlata a korszak végéig érvényben marad.³⁹

Apafi uralkodásának utolsó éveiben minden addig kialakult struktúrában és beidegződésben gyökeres változások következtek be, melyek főként a sószállítás és kereskedelem szempontjából hoztak változásokat, hatásuk azonban nem nevezhető pozitívnak. Az érszakadás 1688. június 18-20-án következett be, Lipppa császári csapatok általi elfoglalásával. Lipppa elfoglalásával az erdélyi só szállításának vízi útját ellenőrzésük alá vonták. A Habsburg Birodalom említett hódítása területileg vajmi keveset nyomott a latba számukra, viszont gazdasági szempontból annál többet. Az Erdélyi Fejedelemség sóval kapcsolatos bármifajta feladatára ez negatív hatást gyakorolt, olyan intézkedéseket fogantatosítottak, melyekkel ellehetetlenítették az erdélyi sókereskedelmet. A lipppai vám és harmincad tulajdonában olyan intézkedéseket ültettek életbe, melyek a saját birodalmi

³⁷ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (továbbiakban EOE) XIV. köt. szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 17, 144. o.

³⁸ EOE XX. 200-202. o. (Az első szerződés a bérbeadásról: „*Szerződés a váradjai és dévai portusok bérbeadásáról Hedri Benedekkel s társaival*” címszó alatt, A bérlők évenkénti névsorát lásd. Melléklet 9.5.)

³⁹ TRÓCSÁNYI Zsolt, *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest 2005, 233. o.

sókereskedelmüknek kedveztek. Az illetékeket többszörösükre, sókockánként 75 dénár-ra emelték, mely az erdélyi sót annyira megdrágította, hogy szinte lehetetlenné vált forgalmazása. A marosi sószállítást Lippán, a máramarosi só Tiszán való szállítását, a kassai kamara tisztviselői akadályozták. A háború okozta amúgy is súlyos sógazdasági válságot a só értékesítésének lehetetlensége is tovább fokozta.⁴⁰ 1689. január 17-én jelentés készült a sóhelyzettel kapcsolatban, mely a sótermelés és árusítás válságát vetíti elénk. Képtelen volt a fejedelemség kifizetni a sóvágókat, kamarai tiszteket és alkalmazottakat, a bányák műveléséhez nem volt anyagi háttér, több bánya is elpusztult, a pénzbeli kölcsönökért nem tudták folyósítani az ígért sómennyiséget. Az egyházak, papok, iskolák, nemesek évekre visszamenően nem kapták meg a nekik járó sómennyiséget, az úgynevezett deputációs sót.⁴¹

A lippai illetékek a gazdaságot romba dönteni igyekvő intézkedéseire a fejedelmi udvar egyedüli megoldásként a Habsburgokkal való tárgyalást tekintette. Habsburg részről az Udvari Kamarát Siegfried Cristoph Breuner képviselte a töröktől elfoglalt területeken. Bethlen Miklós fejedelmi tanácsos Teleki Mihálynak írt levelében a mihamarabbi tárgyalások elkezdését sürgette, a bénító helyzet feloldása végett. 1689. augusztus 14.-i levelében arra kéri a fejedelmi udvart, hogy a további tárgyalások érdekében szükségessé válik a sóügyek helyzetének felmérése, mivel a tárgyalások lassan haladnak és a válság emiatt tovább fokozódik.⁴² A fejedelem ezt követően az 1689. november-decemberi országgyűlésen elrendeli, hogy foglalják emlékiratba az erdélyi és máramarosi sóbányák állapotának és a sókereskedelemnek a felmérését.⁴³ A memorandum a só bányászatához és forgalmazásához szükséges kiadásokat méri fel, fontos információkat szolgáltatva az Erdélyi Fejedelemség alkonyának sóügyeiről. Az emlékiratot a kor politikusai és gazdasági szaktekintélyei fogalmazták meg, köztük volt Bethlen Miklós, Alvinczi Péter, Inczédi Pál, Dobolyi Bálint. Az emlékirat költségvetési tervezetnek is tekinthető, mely a következő három kérdéskörre bontható fel: összegzi a sókamarak működtetéséhez szükséges anyagi kiadásokat, a szállítási, értékesítési kiadásokat és a Habsburg berendezkedés okozta helyzet megoldását keresi, hogy hogyan lehetne megoldani a termelés és forgalmazás nyereségessé tételét. Utóbbi megoldását az Udvari Kamarával való tárgyalások pozitív kicsengésében látták.⁴⁴ A kiadások felmérésének kérdésköre az aknák állapotának felmérésével kezdődött, kamaránként és aknánként vizsgálva a felmerült problémáknak a megoldhatóságát a termelés folytatásának

⁴⁰ WOLF Rudolf, im. 471. o.

⁴¹ *Történelmi Tár* (továbbiakban TT) 1895. 370- 384. o. (a teljes jelentést közli)

⁴² WOLF Rudolf, im. 472. o.

⁴³ EOE XX. 1897, 38- 41, 310- 329. o.

⁴⁴ WOLF Rudolf, im. 472- 473. o.

érdekében. Az emlékirat öt erdélyi sókamarát említ (Dés- Désakna, Szék, Kolozs, Torda, Vízakna) és 18 aknát, melyből kilenc volt működőképes, a többi teljesen tönkrement (Széken – Nagyakna, Vízaknán – Petély és Nagyakna) vagy csak nagy összegű befektetések árán lennének művelhetőek⁴⁵ (Dés – Nagyakna, Désakna – Kisakna, Torda – Háromtorkú akna, Dörgőakna). A memoár a székelyföldi aknák helyzetére nem tér ki. Ezt követően felvázolja a sószállítás fontosabb útvonalait és a sószállítási költségeket veszi figyelembe, melyből kitűnik, hogy minél távolabb szállítják a sót, azzal arányos módon növekedik az ára is az aknai árhoz képest. A számítások szerint Szatmáron a dési só ára hétszeresére, a székié nyolcszorosára, a kolozsié kilencszeresére növekedik. A tordai és vízaknai só ára Déván és Hátszegen három-négyszeresére, Karánsebesen kilenc-tízszeresére növekedik, a karánsebesi harmincadillettét figyelmen kívül hagyva. A vízi szállítás viszont olcsóbb, Lippán a só ára négy-ötszörösére emelkedik, beleszámítva a portusig való szállítást is. A Tiszán leszállított máramarosi só ára az aknai ár négyszeresébe kerül. Azonban, a lippai sóilleték sókockáknaként 75 dénár volt, mely által az aknai árhoz viszonyítva a só ára tíz-tizenegyszeresére növekedett. A helyzetfelmérés után összeállították a költségvetési tervezetet. A sótermelés szempontjából az aknák javítására, művelésére, eszközök beszerzésére, alkalmazottak fizetésére, deputációs só kitermelésére a következő évre az erdélyi és máramarosi aknákra alapozva a becslést 54408 forintra lett volna szükség. A kiadásokba belekalkulálták az előbbi évekből elmaradt sójuttatásokat, az aknai szolgák, sóvágók, egyházak, papok, fizetésének egy részét is, mely sómennyiséget 300000 sókockára becsültek. A mennyiséghez hozzá kell adni a főrendeknek, nemeseknek járó meghatározott számú kősót, mely a kölcsönök törlesztéséért járt. A sópiac helyzetét is megvizsgálták az új körülményekre való tekintettel. Békeidőben évi 4-500000 kősót vittek ki az országból, de az ilyen éveket követően a lippai, debreceni és más helyeken levő sóraktárak annyira telítődtek, hogy már alig lehetett 300000 kősót eladni. A bizottság, a háborús helyzetet számba véve, évi 200000 kősó kivitelét tervezte, 120000 az erdélyi és 80000 a máramarosi bányákból.⁴⁶ A költségvetést ezen adatok számba vétele által állították össze, a vágatás, portusra szállítás költségeit és az eladás várható jövedelmét figyelembe véve a kiadások 11800 forintra meghaladták a bevételeket, tehát a kereskedelem veszteségessé vált. Az okot a marosváradjai portusi só alacsony árában látták, másfelől az ár növelése a lippai harmincad és vám magas illetéke miatt elképzelhetetlenné vált. Lippán a kősó ára elérte az 1 forint 42 dénárt, mely a kereskedők számára már így is magas ár volt.

⁴⁵ Az aknák pusztulásában a hadak átvonulása játszott fő szerepet, az 1683-as tatár átvonulás Tordát sínylette meg, 1686-ban a tordai és kolozsi aknákat Scherfenberg császári tábornok katonái rongálták meg.

⁴⁶ WOLF, im. 474- 476. o.

Problémaforrásként léphet fel az az eshetőség, hogy ha az elmaradt 300000 kőst folyósítják, és az illetékesek eladják, akkor a piac akár 4 évig is telítődhet, s az aknák így, még magukat sem fogják tudni eltartani, nemhogy jövedelmezőek legyenek. Az emlékirat összeállítóinak javaslatai értelmében az erdélyi és máramarosi aknákat egységes igazgatás alá kéne vonni, az irányítás módját a fejedelemre bízva, hogy ő döntsön a bérbeadás vagy fejedelmi kezelés felett és a döntése függvényében kezdjék el a további tárgyalásokat a Habsburgokkal. A fejedelem a tárgyalások lebonyolítását Bethlen Miklóstra bízta. Megállapodás 1690. február 16-án született, melyet a fejedelem is jóváhagyott, de ünnepélyes ratifikálása, halála miatt, elmaradt.⁴⁷ A fejedelem hirtelen eltávózása megrendítette az országot, eltávózásáról így emlékeznek: „*ápr. 15-én déleesti három órakor negyed fél napi betegség után elhunyt s ápr. 17-én koporsóba tétetett. Szép és csendes volt a kimúlása, a boldog és nagy, de igen felette jó emlékezetű, örökké megsíratható kegyes és jó lelkiismeretű fejedelmünknek urunk és édes atyánknak életének 58, birodalmának 29 esztendejében.*”⁴⁸ Halálát követően már a Habsburg Birodalom vette át az irányítást az Erdélyi Fejedelemség felett, és a sóügyek rendezését is saját gazdaságpolitikai megfontolásból végezte.

⁴⁷ WOLF, im. 477- 478. o. A fejedelemség megbízottai és a Habsburgok közötti levelezések és megállapodások a sóügyek rendezésével kapcsolatban, az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* XX. kötetének 372-381. oldalán találhatóak.

⁴⁸ EOE XX, 47. o.

6.1. A sóbányák alkalmazottai és a kitermelés

A sótermelés központjainál, a sóbányáknál sóhivatal, kamaraház állott, mely intézmény a sóval kapcsolatos mindennemű probléma kezelésére volt hivatott, kezdve a kitermeléstől, a szállítástól egészen az eladásig. A kamaraház épülete téglából, kőből vagy tapasztott sövényből épült. Alaprajza szerint általában a pitvarból két irányba nyíló helységből állt, tornáccal, a fedele zsindeyes, berendezése egyszerű volt. A kamaraházhoz számtartóház és cselédház is tartozott. A kamaraudvar a következőket foglalta magába: pince, konyha, jégverem, kút, kert, csűr, csűrös kert, szekérszín, ólak, istállók, a kamaraudvart lépcső vagy sövényes kerítés övezte. A sóaknák kisebb-nagyobb távolságra helyezkedtek el a kamaraudvartól.⁴⁹ A sóaknák 1664-65-re kiadott művelési utasításai bizonyítják, hogy a sóbányászat hányféle iparost foglalkoztatott, ugyanakkor kimondja, hogy a háború következtében tönkrement bányaépületeket ki kell javítani, só pajtákat kell építeni a só tárolására, illetve új aknák nyitását is felveti.⁵⁰

A kamara nem feltétlenül csak az aknákból tevődött össze, hanem kovács és egyéb műhelyek is tartoztak hozzá, ahol a bányászok és bánya vas és egyéb eszközeit javították. A vaseszközök folyamatos pótlása kétségtelen tény, mivel a só nagyon rövid idő alatt kikezdi és tönkreteszi a vaseszközöket. A bányahelyeken szerteágazó gazdasági tevékenységek is folytak, mely megélhetést biztosítottak mind a munkásoknak, mind az aknánál dolgozó állatoknak. A városok gazdasági területeiből osztottak évente az aknáknak, vagy uradalmak tartoztak a bányákhoz, ahol szántók, kaszálók, erdők is voltak. Az épületek, faeszközök, hajók gyártását az uradalom erdeinek faanyaga biztosította. Tordán, Kolozson, Széken és Vízaknán halastavakról van információnk, Kolozson, Vízaknán és Rónaszéken malomról, így az alkalmazottak között kertészek, kulcsárok, majorosok, szolgálók és halászok is fellelhetők.⁵¹

A sóhivatal vezetője a bányanagy, vagyis a kamaraispán (I. Apafi Mihály uralkodása idején a kamaraispánok névsorát lásd Melléklet 9.3.), aki királyi, fejedelmi megbízottként, s a sóbányákra vonatkozó törvények betartásával és betartatásával végezte megbízatását, segítője a számtartó volt. A bányai tisztikar, a különböző tevékenységeket vezető és ellenőrző ellenőrök csoportjából tevődött össze.⁵²

A sóbányászokat sóvágóknak nevezik és két csoportjukat, a posztós és vendég sóvágókat különböztethetjük meg. Jogaikat a király által kibocsátott kiváltságlevelek

⁴⁹ KULCSÁR, im. 423. o.

⁵⁰ *Erdély története*, II., szerk. MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán, Budapest 1986, 814. o.

⁵¹ KULCSÁR, im. 421. o.

⁵² *Magyar Néprajz*, III. 238. o.

szavatolták. Vezetőiket, a bírójukat, aknabírójukat és dékánjukat saját csoportjukból maguk választhatták. Közösén léptek fel a központi igazgatás túlkapásai és bármely kiváltságuk, bárki általi csorbítása esetén, akár munkabeszüntetés alkalmazásával is.⁵³

A posztós sóvágók vezetői a sóvágóbírák, ők voltak szakmailag a legérdemesebbek, mind tapasztalat, mind felkészültség szempontjából. A város vezetésében ők képviselték a sóvágókat, hatáskörük minden bányával és munkásokkal kapcsolatos kérdésre kiterjedt. Hatáskörükbe tartozott az aknai igazságszolgáltatás, munkaszervezés, munkarend és fegyelem betartatása, büntetések kiszabása és behajtása, új akna nyitása, a munka irányítása, bányatorok gárgyázása fával, lajtorják felkötése, sóvirágok leverése, a gépely csapjának áthelyezése, a sófelvonó kötél megfordítása, az akna talpán a sópad hajtása. Mindezen munkafolyamatok elvégzésének megszervezéséért és lebonyolításáért külön munkadíjban, vagyis meghatározott összegű évi pénz és kősóbeli juttatásban részesültek. Minden aknában a sóvágóbírák mellett tevékenykedett egy dékán a posztósok élén, aki közvetlen irányítását végezte a munkafolyamatnak. Hatáskörébe a munkafegyelem betartása, a sóvágókkal együtt a törvényülés és a bíróval együtt az ítélezés volt. A sóvágóbírákkal egyetemben neki is évi meghatározott fizetése és természetbeli juttatása volt.⁵⁴ Az aknában történt bűncselekményeket (lopás, hatalmaskodás, vérontás) a sóvágóbírák büntették 12 forintig, ha viszont az ítélet nem tetszett az elkövetőnek, akkor a „gérára”, vagyis a felszínre fellebbezhetett, ahol már a máglás hozott ítéletet ügyében, ha viszont ez az ítélet nem felelt meg elvárásának, akkor utolsó lépésként a kamaraispánhoz fellebbezhetett, akinek az ítélete már jogerőssé lépett elő.⁵⁵

A sóvágók két csoportja, a posztós (általában a városok lakóiból kerültek ki) és vendég sóvágók közötti különbség alapvetően díjazásukban különbözik, előbbieket szolgálataikért nemcsak sót, hanem pénzt és posztót is kaptak, utóbbiak pedig csak sót. Nemcsak jogi és bérezési szempontból különültek el, hanem szálláshelyeik is külön voltak, melyről a XVII. századi összeírások is tanúskodnak.⁵⁶

A posztós sóvágók a bányákhoz sókitermelésre egy teljes évre szegődtek el, fizetségüket, mint fentebb említettem pénzben, sóban és posztóban kapták, utóbbiból származik nevük is.⁵⁷ Posztójukat minden év június 29-én (Szent Péter és Pál ünnepe) kapták meg, mely 9 rőf posztót tett ki, ha posztó nem volt, akkor 2 forintot kaptak. A posztót kivéve,

⁵³ KOVÁSSY Zoltán, Sónvágók sztrájkja 1551-ben, in. *Honismeret* 5-6. sz. 1975, 97. o.

⁵⁴ WOLF Rudolf, Az Thordai sóvágóknak törvényes könyve, in. *Korunk* 1996 6 sz., Kolozsvár, 103. o.

⁵⁵ WOLF Rudolf, *Torda város tanácsai jegyzőkönyve 1603-1678*, Kolozsvár 1993, 16. o.

⁵⁶ TAKÁTS Sándor, Régi sóvágóinkról, in. *Emlékezzünk eleinkről*, Budapest 1929, 76. o.

⁵⁷ KULCSÁR, i.m. 421. o.

a kamaraispán kötelessége a sóvágóknak egy hordó bor és egy ökör adományozása, melyből hatalmas ünnepséget csaptak. A szokás a XVI. században vált gyakorlattá, azonban rövid lejárátúnak bizonyult, mivel a XVII. század második felétől a bor és ököradományozás eltűnt, és a posztó helyett járó pénzösszeg 2 forintról 1-re csökken.⁵⁸ A posztó kiosztását követően a sóvágók kötelesek voltak minden héten és minden nap az aknákat *frequentálni*, kivételt két szabad hetük jelentett, melyet tetszés szerint vehettek ki. Fizetésük a kitermelt só mennyiségével volt arányos. A máramarosi statútum 1498-ban felmenti a posztós sóvágókat az adó fizetése alól, mely alóli felmentésük az évszázadok folyamán változott.⁵⁹ Az adó és más szolgáltatások alóli felmentésük feszültségek sorozatát hordozta magában a városlakók és sóvágók közötti viszonyban. Teljesítményüket hetente egy *fertály* vagy *quarta* só kivágásában állapították meg.⁶⁰ Apafi fejedelemsége idején, egy 1665-ös adat szerint, a posztos sóvágók 1 fertály sót (34 db. kősó), ehhez még 2 darab *virginis* és két darab *candelaris* sót (a gyertyáért) kellett hetente kivágniuk, ezért 20 dénár fizetséget és a posztó részt kapták.⁶¹ Máramarosban az 1670-es években 44 kősót foglalt magába egy fertály, melyért 30 dénár fizetség és a posztó járt.⁶² A sófejtés melletti feladatuk a só felkutatásában, a bánya karbantartásában, új aknák építésében, eszközök és felszerelések elkészítésében állt, melyekért külön fizetséget kaptak. A sóvágóbíró irányította az említett munkafolyamatokat.⁶³

Az aknában dolgozó, sófejtéssel foglalkozók másik csoportja a vendég sóvágók, akik tetszés szerinti időre szegődtek el a bányához. Nem voltak kötelesek minden nap felvenni a munkát (oda szegődtek, ahol jobb körülmények és bérezés volt), fizetségüket úgynevezett íratásra kapták, mely 100 kősó kitermelését jelentette, és ezért 1 forint fizetség járt. Ugyanakkor minden íratásra kötelességük volt még 10 darab sót, úgynevezett *felsót* kivágni ingyen. Ennek tükrében, egy 1665-ös adat értelmében, minden 110 darab kivágott só után 10 darabot saját maguk számára kivághattak, melyet eladhattak vagy 2 dénárért a sókamaraháznál beválhattak. Juttatásukhoz tartozott az ingyen gyertya, mely nélkülözhetetlen volt a bányabeli világításhoz. A világítóeszközök, gyertya és mécses pótlása állandó feladat volt, a leggyorsabban fogyó aknai segédeszközök voltak. Vezetőjük a vendég sóvágók kapitánya és a „hűtős legények” voltak, akiket köreikből maguk választottak.⁶⁴ Az

⁵⁸ *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* (továbbiakban MGSz) 1897, 4. évf. szerk. PAIKERT Alajos - TOGÁNYI Károly, 188. o.

⁵⁹ WOLF Rudolf, Adatok az erdélyi sóbányászok (sóvágók) fejedelemségkorabeli helyzetéről, in. *Korunk* 1990 12. sz. 1633. o.

⁶⁰ KULCSÁR, im. 421. o.

⁶¹ MGSz 1897, 182. o.

⁶² KULCSÁR, im. 421. o.

⁶³ *Magyar Néprajz* III. 239. o.

⁶⁴ KULCSÁR, im. 421. o.

adatok tükrében a vendég sóvágók száma általában meghaladta a posztós sóvágókét. Széken 1665-ben 20 posztós és 54 vendég sóvágó dolgozott, míg Kolozson 11 posztós és 47 vendég sóvágó művelte a bányákat.⁶⁵ A sóvágók ösztönzésére, hogy minél több sóvágó menjen az aknába dolgozni, a kamaraispánok borralalóként *bibáliként* kősóadományokban részesítették őket. A *bibáliát* a sóvágók hétvégére és ünnepnapokra vághatták ki maguknak, melyért a kamaraispánok darabonként 2 dénárt fizettek.⁶⁶ A sóvágáson kívül elvégezendő munkákért a kamaraispánok külön megszabott bérezésben részesítették a sóvágókat, ide tartozott az új akna nyitása, aknatorok javítása, kötélletrák felkötése, gépely kötelének kicserélése és a gártyára a bőrök felszegezése.⁶⁷

A sóvágó minden egyes általa kivágott sókockára, rámetasztette saját névjegyét, jelzését, ezáltal tudták kiszámítani saját termelésüket és megelőzni, hogy valaki eltulajdonítsa sókockájukat. Legfontosabb eszközük a csákány volt, melynek két fajtáját használták, a réselőcsákányt és a verőcsákányt, illetve feszítővasak, vasékek, kalapácsok, lapát segítette a termelést.⁶⁸ A munkabalesetek az aknai munkáknál gyakoriak lehettek, ennek okán „*kalandos*”, temetkezési társaságok⁶⁹ alakultak, mely csoport az elhunyt sóvágók temetését volt hivatott megoldani. Az 1673. február 5.-i tordai törvények 27. cikkelye szerint „*A kalandosok, kik újjonnan állanak bé közünkbe, szoktak adni egy veder bort, egy kenyeret, egy petsenyét, akár egy tál étket s egy forintot is. Azután esztendőnként, mikor a sóvágók összevgyűlnek, azon adományt újjítani szokás, kinek-kinek maga embersége szerint, hogy tudhassa a bíró a bíró s a kapitány, kitsodák a kalandosok. A kalandosoknak pedig fele a posztósoké, fele a vendég vágóké a sírásás dolgában.*”⁷⁰

A termelés következtében a sókockákról lemorzsolódott sót *porsónak* vagy *millyének* nevezték. A bányászoknak a kitermelendő só mellé még kellett termelniük *főlsót* (superflui) a földes kockák, és *véssmást*, az összetört vagy nem megfelelő sókockák pótlására. A bányákban dolgozók egyforma számban kellett ezeket naponta kivágják. Az adatok függvényében Désen $4+12=16$, Széken $6+10=16$, Kolozson $12+4=16$, Tordán $8+10=18$, Vízaknán $10+?$ darabot kellett az előbb említett *főlsóból* és *véssmásból* kitermelniük, tehát naponta 16-18 sókocka volt az ingyenes termelés személyenként. A földes sókockák

⁶⁵KULCSÁR, im. 421. o.

⁶⁶MGSz, 1897, 182. o.

⁶⁷WOLF Rudolf, Adatok az erdélyi sóbányászok (sóvágók) fejedelemségkorabeli helyzetéről, in. *Korunk* 1990 12. sz. 1635. o.

⁶⁸JANKÓ János, *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe*, Budapest 1893, 160. o.

⁶⁹SZABÓ T. Attila, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* VI. köt. Bukarest 1993, 32. o. A *kalandos* szó XVII.-XVIII. századi jelentése „*temetkezési célokra alakult társaság*”.

⁷⁰WOLF Rudolf, Az Thordai sóvágóknak törvényes könyve, in. *Korunk* 1996. 6. sz.106-107. o.

értéktelenek és felhasználhatatlanok voltak, megsemmisítették őket. A földes, összetört vagy nem megfelelő méretű sókockák aránya akár a 15 %-ot is elérhette.⁷¹

A sóbányászat egyszerű technikai eszközökkel és formában működött, ezért is volt kifizetődő a termelése, emellett kevés anyagi befektetést igényelt és a gyakorlatban önellátásra törekedtek a kamaráknál. Mélyművelésű bányászat gyakorlatát folytatták, a sót függőlegesen vájt, tölcsér vagy harang formájú aknában fejtették, mely gyakorlat a XVIII. századig volt használatos. A bányáknak rendszerint két torkuk, kürtő alakú kijáratuk volt, de esetenként akár három is, ahogy azt a tordai Háromtorkú akna elnevezése bizonyítja. Egyiken közlekedtek a sóvágók kötélletrán, ezt *lajtorjástoroknak*, míg a másikon vontatták felszínre a kitermelt ásványt, melyet *kötelestoroknak* neveztek. Erről tanúskodik az 1657-es máramarosszigeti összeírás is, ami szerint „ezen aknáknak mind köteles, mind lajtorjás torkai jók”.⁷² Az aknák elnevezései nagyságukra és elhelyezkedésükre utaltak, innen származik a kis, nagy, új, háromtorkú, felső, közép előtagjuk.⁷³

A torok felett zsindeles vagy valamiféle tetőszerkezet volt, itt helyezték el a *gépelyt* (képej), mely lovak által működtetett felvonószerkezet volt, a kitermelt só felvonásának érdekében.⁷⁴ A kötelestorok felett 2 vagy 4 ló működtette az emelőszerkezetet. A só felszínre hozatalát a lovak energiája biztosította, így a lovak száma információval szolgál a bányák kapacitására is. A kamaraispánoknak szóló rendeletek kimondják, hogy gépelyes lovakat elegendőt és jókat tartsanak, de a szükségesnél többet ne vásároljanak. Egy megfelelő, jó fizikumú ló ára 20 forint volt, mely 200 kősó aknai árának felelt meg, mely körülbelül 60 mázsa sót jelentett.⁷⁵ A lovak fenntartása szénát és zabot igényelt, melyeket a bányaauradalmak földjein termeltek.⁷⁶ A torkok felső része a földet, az alsó pedig a sót fürta át, a föld és a sóréteg érintkezését „*sóajaknak nevezték*”, ezen a helyen a torkot *gárgyafával* vették körül, mely köré bivaly vagy tehénbőrt helyeztek el, mellyel a földből szivárgó víz rombolását kívánták megelőzni. A torkok körül függőleges és vízszintes vízelvezető csatornákat (*istoly, istoj, stolla*) alakítottak ki, hogy megelőzzék a víz sóréteggel való érintkezését.⁷⁷

⁷¹ DRASKÓCZY István, Erdély sótermelése az 1530-as években, in: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon*, szerk. KUBINYI András, LASZLOVSZKY József, Budapest 2008, 42. o.

⁷² takács 1929 76

⁷³ KULCSÁR, im. 423. o.

⁷⁴ WOLF Rudolf, Az erdélyi sóügyek az Apafi- korszak végén, in: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár 1996, 473. o.

⁷⁵ MGSz 1897. 178. o.

⁷⁶ KULCSÁR, im. 423

⁷⁷ WOLF, im. 473. o.

A sót, a bányá fenekén talpműveléssel, gerenda alakban fejtették és a megfelelő méretre vágták, mely egysége a *pad*, vagy esetenként, nagyobb változata, a *tulkó* volt. A sópadot kocka alakú, kősonak elnevezett alaksóra vágták. A XVI. század folyamán a gyakorlatban két fajta sókocka kivágása szerepelt, a *hajósóé* és a *kocsisóé*, előbbi 5,5, utóbbi 17,5 font nagyságú volt. A rónaszéki, Máramaros vármegyei kamaraispán, 1671-es instrukciója értelmében előbbi kijelentés a XVII. századra megváltozott, mivel kimondja, hogy „*egyforma sót vágjanak, se kisebb se nagyobb 60 fontnál*”.⁷⁸ Az alakra kifejtett sót az akna alján *máglába*,⁷⁹ halomba rakták, majd azt a *millérek* (munkások) a bőrből készült *málhába* (zsákba) vagy kosárba helyezték, a felvonókötel végéhez rögzítették és a felszínre vontatták a géppellyel. Az említett formában vontatták felszínre az aknában összegyűlő vizet is. A gépelyt a *gépelyes* működtette. A *gérára*, *girára*, vagyis a felszínre kivontatott sót, a *máglás* (*magulátor*)⁸⁰ számba vette, és a sóhordókkal a *sópajtákba* raktározhatta el, majd innen szállították a kereskedők vagy bérfuvarosok a portusokra.⁸¹

A sóval bárminemű kapcsolatban lévő alkalmazottaknak az 1669-ben jóváhagyott törvény külön előírta az adófizetési kötelezettségüket és annak mértékét. A törvény értelmében a lakos sóvágók (posztós – általában a város lakossága közül kerültek ki) 1, váradjai harmincados 5, máramarosi, dési harmincados 10, tordai kamaraispán 5, vízaknai kamaraispán 10, kolozsi kamaraispán 5, széki kamaraispán 5, sófalvi kamaraispán 2, dési kamaraispán 2, dési számtartó és máglás 1-1, dési sóvágó kapitány 1 tallér évi adó fizetésére volt köteles. Az aknában, mind városi, mind sóvágó rendek annyi adót fizessenek, mint egy róváson levő ember, vagyis 3 forint 20 dénárt.⁸²

⁷⁸ KULCSÁR, im. 421. o.

⁷⁹ A *mágla* jelentése halomba rakott só.

⁸⁰ SZABÓ T. Attila, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, VIII. köt. Bukarest 1996, 47. o. A *máglás* szó jelentése: sóellenőr.

⁸¹ JANKÓ János, *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe*, Budapest 1893, 156- 157. o.

⁸² *Compilatae Constitutiones* V. rész XLV. rendelet: „*Ez kelt mi szabad királyi városunkban Gyulafehérvárt 1669. március 4 napján, az országgyűlés utolsó napján*”.

6.2. A só szállítása és kereskedelme

Évezredes múlta vezethetőek vissza az áruk szállításának különböző módozatai. Mindezen folyamatok jótékony hatásai, az áruk egyik településről, régióból, országból, esetenként földrésről, a másik helyszínre való eljutasában vizsgálhatóak. Az áruszállító útvonalak kialakulásai az áru származási helyétől a felvevőpiacig tartottak, elsődlegesen olyan régiókba, ahol az illető áru nem volt megtalálható, de a mindennapi életben maradáshoz szükség volt rá. Az áruszállítást, kereskedelmet a szükség, a felvevőpiac, kereslet szülte. Erdély legfontosabb árucikke a só volt, mely előfordulása a környező régiókban hiányos volt, éppen ezért válhatott a sószállítás, kereskedelem az egyik legfontosabb gazdasági ágazattá. A szállítási útvonalak két módozatát szükséges megemlítenünk, mely a szárazföldi, szekéren és a vízi, hajóval, tutajjal való szállítást eredményezte. A só eljutása a felvevőpiacig, akár mindkét szállítási folyosót igénybe vehette. A folyókon sóportusokat, kikötőket alakítottak ki, ahová szárazföldi úton, szekérrel szállították a sót, majd onnan a vízi szállításra alkalmas szállítóeszközökkel vitték a kívánt helyszínre.

A Kárpát-medencei sószállítás, kereskedelem az Árpád korban is jelentős méreteket öltött, a XIII. századtól társaságokba, céhekbe szerveződtek a sószállítók, akiket a korabeli szóhasználat *celléreknek* nevezett. A Maroson, megbízható adatok szerint, II. András uralkodása óta 1719-ig szállítottak sót. Az államalapítást követő Szent István és Ajtony közötti viszályok oka is abban keresendő, hogy Ajtony folyamatosan megvámolta és akadályozta az erdélyi só Maroson való szállítását. A sószállítókat kősóban fizették.⁸³ A Habsburgok hatalomra jutásáig a só szabad kereskedelme nem ütközött korlátokba, hiszen a társadalom legsóbb rétegétől a legmagasabbig bárki kereskedhetett vele, főleg, hogy a polgári, egyházi és katonai tisztviselőket leggyakrabban sóval fizették ki és azt bárkinek értékesíthették.⁸⁴ A só értékesítését a kincstár szervezte, a sóházak és sóhivatalok révén, melyek árusítóhelyként is működtek.

A sókereskedelemmel kapcsolatban I. Apafi Mihály fejedelemsége idején nyolc országgyűlési törvény látott napvilágot, melyekben főként a hazaiaknak tett elővásárlási jogokat említik. Ugyanakkor az esetleges törvénytelen ségek elleni fellépések is születnek. Az első ilyen rendelkezés az 1665. május 1-22. közötti gyulafehérvári országgyűlés XXXVIII. artikulusa, mely kimondja, hogy „ajándékért, és valami respectusokért az idegenek ne praeferaltassanak”, hanem az aknákról „ante omnes extraneos az haza fiainak adassék só,

⁸³ Magyar Néprajz III., 243. o.

⁸⁴ Uo. 244. o.

vehessenek is sót, kereskedhessenek liberrime véle”.⁸⁵ A rendelet megerősítésére 1665. szeptember 10-16. között a radnóti országgyűlésen került sor, a XIII. törvénycikk életbe lépése által.⁸⁶ Az 1668. január 10. - február 3. közötti beszercei országgyűlés IV. törvénycikke a kalotaszegi szegényeket igyekszik támogatni, akik a kolozsi sóaknából aknai áron vásárolhatnak sót, ugyanakkor megtiltja a Körösben lakóknak, hogy Kalotaszegen túl menjenek sóért, ezzel is támogatva a kalotaszegieket. A szilágyságiak viszont a sóaknáig mehetnek sót vásárolni.⁸⁷ A székelyek sókereskedelméről intézkedik az 1670. december 1-19 között zajló gyulafehérvári országgyűlés XXII. törvénycikke, mely kijelenti, hogy a sóval kereskedő székely szegénységet a vásárokon és városokban ne károsítsák meg akkor sem, ha nem tudják felmutatni a kamaraispán vagy számtartó *testimonialisát*.⁸⁸ Az említett országgyűlés XXXVI. törvénycikke értelmében Lippa körzetébe, a Rákóczi-kori gyakorlat szerint csak aprósóként vigyék a sót.⁸⁹ Az 1674. november 28. - december 21.-i gyulafehérvári országgyűlés VI. törvénycikke a török föld irányába való kereskedésről rendelkezik, eszerint a török földről sóért jövők Karánsebes felől csak Hátszegig, Illye felől csak Déváig jöhetnek be, az erdélyiek pedig a Vaskapu irányába és Illyén át is vihetik a sót kereskedés céljából.⁹⁰ A Körösök vidékéről sóért csak Bánffyhunyadiig jöhettek, ha esetleg ott nem találtak, akkor az ottani bíró igazolásával mehetek el a sóaknáig. Bánffyhunyadi, „a haza fiai” mindenkinek szabadon árulhattak sót, de ha óhajtották, akár tovább is vihatték kereskedés céljából, ahogyan az 1676. november 21.- december 21. közötti gyulafehérvári országgyűlés XVII. törvénycikke rendelkezik.⁹¹ Az utolsó sókereskedelemmel kapcsolatos törvényt 1680. január 12.-én a segesvári országgyűlésen hozzák meg, a IV. tc. biztosítja a kalotaszegieket, hogy kereskedés céljából az aknáktól vásárolhatnak sót.⁹² A sóügyeket 1671-től bérbe adják, főleg idegen, görög kereskedőknek, erre válaszként az 1671. november 25. - december 23. közötti gyulafehérvári országgyűlés XXX. tc. a portus görög bérlői ellen emeli fel hangját, mely szerint a következő években elsősorban a hazaiaknak kell felkínálni a

⁸⁵ EOE XIV. 12. 126. o.

⁸⁶ EOE XIV. 16. 144. o. „*E haza fiainak kívánságukra való tekintettel végeztetett, hogy számukra só adassék, vehessenek és kereskedhessenek vele a kincstár kára nélkül, a praefectusok és inspectorok inkább respectus a hazafiakra, mint az idegenekre, mindenkor igaz uton- módon, mind az aknán mind a sóvágóktól elegendő sót vehessenek*” - *Compilatae Constitutiones* III. rész XVI. cím III. cikkely

⁸⁷ EOE XIV. 48. o.

⁸⁸ EOE XV. 176. o.

⁸⁹ EOE XV. 181-182. o.

⁹⁰ EOE XV. 79. 461-462. o. - TRÓCSÁNYI Zsolt, *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Bp. 2005, 207. o.

⁹¹ EOE XVI. 45. 339. o.

⁹² EOE XVII. 9. 77- 78. o.

sóbérletet, azok pedig a generális perceptornak fizessék a török adóba kifizetésére szolgáló 20000 tallért.⁹³

A földrajzi sajátosságokat is figyelembe véve Erdélyben és Máramarosban természetes útvonalak tették gördülékenyebbé a szállítást, elég csupán a Maros, Tisza, Szamos folyókról beszélnünk. A só bányászatánál eltérő, meghatározott méretű darabokra vágták a vízi és szárazföldi szállításra alkalmas sókockákat. Két fajta sókockát különböztethetünk meg, a kocsisót, mely átlagos súlya 9,5 kg, és a hajósót, mely mérete 3 vagy 5,5 kilogrammos volt.⁹⁴ A XVI. század folyamán a hajósó 5,5 font, a kocsisó pedig 17,5 font nagyságú volt. A XVII. századra egységesítették a kivágott só méretét, melyre a rónaszéki, Máramaros vármegyei kamaraispán 1671-es instrukciója utal, kimondva, hogy „*egyforma sót vágjanak, se kisebb se nagyobb 60 fontnál*”.⁹⁵

A só szállításának az Árpád-korban már kialakult útvonalai voltak, mely az Erdély – Szolnok – Pest tengelyen mozgott.⁹⁶ A dési aknák sóját Erdély területén kívülre már egy 1379-ből származó dokumentum jelzi, mely a Dés – Csákgórbó – Paptelek – Szilágysomlyó – Margitta – Szalacs útvonalat jelölte meg (lásd Melléklet), mint „*magna via sohus uth*”, ugyanúgy, mint később az 1739-es adat.⁹⁷ Az 1589-ből származó törvénycikk szerint „*a sónak az országból kihordani az eddigi törvény szerint szabad egyéb helyeken is, a Körös útján is*”.⁹⁸ Várad elfoglalásának következménye a sókereskedelemre is hatalmas csapást gyakorolt, mivel bezárultak az alföldi mezővárosok fele vezető utak, mely a sóútvonalak megcsappanását s ezen belül a gazdaság megtorpanását is maga után vont.⁹⁹ Az 1672-1673-ból származó adat szerint a szárazföldi kereskedők 5-10, négyökrös szekérrel szállították a sót, de esetenként akár 20-23 szekérrel is fuvaroztak. Az utak, hidak karbantartása és jó állapotuk nélkülözhetetlen volt a zökkenőmentes szárazföldi szállítás érdekében. Már az Apafi uralkodása előtti korszakban rendelkezések lépnek érvénybe útépítésről és azok karbantartásáról. Ilyen az 1578 októberében elfogadott, a VIII. törvénycikk, mely értelmében a főispánok az utakat közmunkával hozassák rendbe, míg egy másik, az 1634 januárjában életbe ültetett V. tc. megtiltja az utak elrekesztését, s ha valaki vét ellene, 12 forint büntetést köteles fizetni. Apafi fejedelemsége idején, az 1675. november 25. - december közötti gyulafehérvári országgyűlés X. tc. értelmében Belső-Szolnok megye feladata és kötelessége,

⁹³ EOE XV. 32. 255- 256. o. - TRÓCSÁNYI Zsolt, *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Bp. 2005, 227-228. o.

⁹⁴ SZIKSZAI Mihály, *A máramarosi só továbbszállítása a Jászkunságba*, 1-2. o.

⁹⁵ KULCSÁR Árpád, im. 421. o.

⁹⁶ SZIKSZAI Mihály, im. 1-2. o.

⁹⁷ Ion DORDEA - Volker WOLLMANN, *Transportul și comercializarea sării*, Cluj Napoca 1978, 135- 169. o.

⁹⁸ *Approbatae Constitutiones* V. rész V. rendelet, Ex. Art. An. 1589

⁹⁹ *Erdély története* II., szerk. MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán, 1986, 813. o.

hogy az onnan Magyarországra és Máramaros irányába vezető rossz utakat kijavítsák.¹⁰⁰ A folyókon, patakokon átívelő hidakkal kapcsolatban is rendelkeznek az országgyűlések. Az 1664. november 1 - 17.-e közötti segesvári országgyűlés V. tc. rendelkezik a marosváradjai, fogarasi és dési hidak építéséről, pontosabban azok építsék, akik addig is.¹⁰¹ Az 1667. január 5. - február 4.-e közötti marosvásárhelyi országgyűlés XXVIII. tc. annyi engedményt szavatol a dési híd ügyében, hogy a kamaraispán kérésére a vármegye is segítse annak építését és karbantartását. A váradjai híd karbantartását is megemlíti.¹⁰² Az 1682. február 17. - március 14.-e közötti fogarasi országgyűlés XXII. tc. kijelenti, hogy Désnél a birtokosok a vármegye segítségével építsenek hidat, és azon települések végezzék karbantartását, akik a híd határában laknak.¹⁰³ Abban az esetben, ha az utak és hidak járhatatlanok és közlekedésre kevésbé megfelelőek, akkor a kereskedők nem tartoznak a vám kifizetésével.¹⁰⁴

A szárazföldi sószállítók, mint a vízi szállítók is, cédulát (*lábó cédula*) kaptak sóvásárláskor, melyen nevük és a só mennyisége volt feltüntetve. Az uradalmak birtokosai a hozzájuk tartozó települések jobbágyságait bízzák meg vásárolt savuk szállítására, ahogy erről Báthory Zsófia, szilágysomlyói jobbágyságainak rendelkezik 1669-ben, hogy a Désről vett sóját szállítsák Szilágysomlyóra. Ezen utasítás 28 községet érintett, és 11442 kőso szállítása volt a tárgya.¹⁰⁵ Az Erdélyi Fejedelemség utolsó évtizedeiben a szárazföldi fontosabb sószállító útvonal Dés-, Szék- és Kolozsról a Szilágyságon át Szatmár irányába vezetett, melynek egyik végállomása Margitta volt. A másik útvonal délnyugat irányába vezetett, ahol a tordai és vízaknai sót szállították, melynek jelentősebb állomásai Déva és Hátszeg voltak, a célállomás pedig a Hódoltság területe volt. A Habsburg Birodalom térnyerését követően, a császáriak által elfoglalt Karánsebes miatt, az út a zajkányi szoroson át haladt a Bánságba.¹⁰⁶ A sószállítás útvonalai mentén virágzó, sófuvarozásból élő települések hálózata alakult ki, a városok hostátjait is elsődlegesen a fuvarosok népesítették be.¹⁰⁷ A sófuvarosoknak az országgyűlések törvénykezései jogokban szavatolták működésüket, az 1680. május 18. - június eleji gyulafehérvári országgyűlés XIII. törvénycikke pl. megtiltotta a szállítók, fuvarosok bérének visszatartását, ki nem fizetését és a sószállító szekerek út közbeni

¹⁰⁰ EOE XVI. 23. 225. o. TRÓCSÁNYI Zsolt, *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Bp. 2005, 188. o.

¹⁰¹ EOE XIII. 67. 371. o.

¹⁰² EOE XIV. 35, 224. o.

¹⁰³ EOE XVII. 43. 257- 258. o.

¹⁰⁴ *Compilatae Constitutiones* III. rész III. cím III. cikkely

¹⁰⁵ MGSz 1898, 103- 104. o.

¹⁰⁶ WOLF Rudolf, Az erdélyi sóügyek az Apafi- korszak végén, in. *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár 1996, 477. o.

¹⁰⁷ *Erdély története* II., szerk. MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán, 1986, 842. o.

megsarcolását.¹⁰⁸ A só forgalmazása csekély mértékben történt a bányáknál. Az erdélyi és máramarosi aknák sóját szárazföldi útvonalon a 2-2 sóportusra, a Maros és Tisza kikötőinek sóraktáraiba szállították. A belső erdélyiek Marosváradjára (Gyulafehérvártól 2-3 km) és Dévára szállították a sót, utóbbi sóportus 1664-től kezdte meg működését, jövedelme a dévai vár és katonaság fenntartását fedezte. A rónaszéki, máramarosi sót Hosszúmező és Máramarossziget portusaira szállították.¹⁰⁹ A két régió sója között minőségi eltérés is volt, az erdélyi javára.

Máramarosban, az ismert adatok alapján, a sóportusok főként lerakatként, átrakóhelyként működtek, a só nagy részét a Királyi Magyarországra szállították. A rónaszéki aknákról a sót nyáron szekereken, télen pedig szánon szállították a portusokra, majd onnan Tiszabecsre és Tokajra. De Moldva irányába sem elhanyagolható a szárazföldön leszállított sómennyiség. A szállítás lebonyolítását a rónaszéki kamaraispán vezette, a portusra való szállításról, hajókról, szályákról,¹¹⁰ ezek legénységéről, a kiadások fedezéséről is gondoskodnia kellett. Alárendeltje volt a portusi vámos is, akinek helyzete nem volt hasonló az erdélyi portusok vezetőivel. A különbségek abban keresendőek, hogy Máramarosban a kamara tartotta kézben a vízi úton való sóforgalmazást, mert itt megmaradtak a bányához tartozó uradalmak, szolgálatokkal tartozó települések, melyek a hajók részére deszkát szállítottak, és szályákat adtak. A falvak 1673-ban 7 hajót és 21 szályát, majd 1689-ben 2 hajót és 50 szályát bocsátottak a sószállítás rendelkezésére, ugyanakkor a szályákra irányító személyzetet is, természetesen megszabott fizetésért. A sószállításért pénzzel is tartoztak, melynek összege 1673-ban 137 forint 25 dénár, 1689-ben 227 forint 10 dénár volt. Máramaros vármegye városai is hozzájárulásukról kellett biztosítsák a vízi sószállítást. Máramarossziget hozzájárulása három hajóra való deszkával, hajók készítésével (természetesen fizetés ellenében) mutatható ki, ezen felül a máramarosi portuson gondoskodniuk kellett a hajók és szályák ki- és bevontatásáról. Hosszúmező pedig a Tiszán közlekedő összes hajó rendelkezésére személyzetet kellett biztosítson. A só hajózás kézbevételekén kérdésében a kamara dolgát könnyítette, hogy a régió bővelkedett a hajók és szályák építéséhez szükséges jó minőségű faanyagban, illetve elővásárlási joguk is volt a tutajokra. A kamaraispánnak szóló rendelkezés a portusról azt is előírja, hogy „*nem is szabad senki savainak a mienk előtt elmenni*” a kedvezőbb értékben való eladás érdekében.¹¹¹ Az 1679. május 27. - június eleji gyulafehérvári országgyűlés VIII. törvénycikke a máramarosi

¹⁰⁸ EOE XVII. 14. 99. o.

¹⁰⁹ KULCSÁR Árpád, im. 416. o.

¹¹⁰ SZABÓ T. Attila, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, XII. köt. Budapest 2005, 72.o. Szály jelentése tutaj.

¹¹¹ KULCSÁR Árpád, im. 429. o.

sókereskedelem rendezésének ügyére a fejedelemszont, Bornemissza Annát, mint Huszt zálogbirtokosát és a máramarosi rendeket hatalmazza fel, azzal a kikötéssel, hogy ez a Fejedelemségben máshol ne gördítsen akadályt a sókereskedelem elé.¹¹²

A sót az aknáktól a jó időjárás beköszöntével kellett a sólerakó helyre szállítani szekerekkel, mely tavasszal és ősszel szárazföldi úton nem volt lehetséges, mivel az esőzések feláztatták az utakat, járhatatlanná téve azokat. Törvények szavatolják a szekeresek jogait is, melyek értelmében „*a sóhordó szekerektől ajándékot vagy exactiot elvenni a kamaraispánok ne merjenek, sub poena ducentorum florenum*”.¹¹³ A sót szállító partiumi szekeresek, de más rendbeliek is, a „*harmincadosoktól illetlen exactiokkal ne terhelhessenek és a cédulapénzért sőt rajtuk ne exigáljanak, ha a harmincados vét akkor az rájuk vonatkozó törvények szerint büntetni kell. A váradgyai portusra fiscus számára sót szállító szekeresek vámot nem kell fizessenek, sőt más rendbeliek is, ha a hídon nem mennek át*”.¹¹⁴ „*A bagaritzás¹¹⁵ szekerek meg nem gátoltatván az eddig szokott kereskedésre*”.¹¹⁶ A Gyulafehérvár melletti Alvinc Maros partjának szemrevételezését és ott sóhajók vontatására szolgáló ösvények biztosításáról rendelkezik az 1670. december 1 - 19. közötti gyulafehérvári országgyűlés IV. törvénycikke.¹¹⁷

A sószállító hajók készítését februárban, Gyertyaszentelő ünnepét követően kezdték el, és a tavaszi magas vízállás, áradás alkalmával (április–május) úsztatták le a portusokig, majd ott rakodtak. Ősszel sohasem úsztatták a hajókat. Volt rá precedens, hogy elmaradt a tavaszi áradás, ennek következtében a só, akár több évig a sókikötőkben rekedhetett, vagy a bányák sópajtaiban. A hajókat a só leszállítása után otthagyták, ahová a sót szállították.¹¹⁸

Az *Approbatae Constitutiones* törvénykönyv III. része XIV. cím I. cikkelye értelmében a sót kivinni az országból, a fejedelem és az ország tudta nélkül, büntetendő cselekedet.¹¹⁹ A kereskedők a bányahelyekről vásárolták fel a szükséges sómennyiséget, majd gondoskodtak a portusra való szállításról, saját maguk szállították vagy bérfuvarosokat fogadtak. A portuson megfizették a kincstár hasznát, az úgynevezett *lucrumot*. A mindennemű procedúrák elvégzését követően adták el a sót a hajósoknak, vagy esetenként ők

¹¹² EOE XVI. 109. 665. o.

¹¹³ *Approbatae Constitutiones* V. rész, II. rendelet, Ex. Art. An. 1599, 1633

¹¹⁴ *Approbatae Constitutiones* V. rész III. rendelet Ex Art. An. 1637, 1638, 1643

¹¹⁵ MGSz 1897, 170. o. A *bagarica*, a Székelyföldön bogárszarvú tinót vagy marhát jelentett. Ilyen igavonó állattal végezték a sószállítást.

¹¹⁶ *Compilatae Constitutiones* III. rész XVI. cím II. cikkely

¹¹⁷ EOE XV. 16, 170. o.

¹¹⁸ DRASKÓCZY, im. 33. o.

¹¹⁹ *Approbatae Constitutiones* III. rész. XIV. cím I. cikkely, Ex Art, An. 1554, 1550, 1571, 1587, 1591, 1592, 1633, 1635, 1643.

gondoskodtak vízi szállító eszközről és a sóforgalmazás teljes folyamatában kivették részüket. Az említett formában működtek 1662-től Páter János és Rácz Tadián kereskedők. 1662 folyamán összesen 41821 darab lucrumos só szállítottak a portusra, mely után 4418 tallért lucrumot fizettek. Majd 1663-ban 58049 darabot, melyért 4941 tallért fizettek. 1670-ben a váradi portusra szállított lucrumos sóért 2185 tallért fizettek ki, ebbe még a dévai portusra szállított só is beleszámított. Dévára 1668-ban 40940 darabot, míg a következő évben 33848 darabot szállítottak.¹²⁰

A portusokról a tavaszi olvadást követően azonnal útnak indultak a vízi szállítóeszközök a sószállítványokkal. Apafi korára vonatkozóan sajnos nem rendelkezünk megfelelő számadással a sószállítás mennyiségéről, emiatt csupán becslésekbe bocsátkozhatunk, évente megközelítően 200000 kősót szállíthattak.¹²¹

A Maroson két sókikötő volt, innen vitték a celleristák eladásra a belső erdélyi aknák sóját. Nagyobb részük saját maga vásárolt sóval kereskedett, míg kisebb részük bérfuvar vállalt. A bérfuvarosok megbízójuknak sót vásároltak és azt leszállították a megbeszélt bér ellenében. A só szállító hajósok a portuson egy cédulát kaptak, mely a hajós nevét és a só minőségét, mennyiségét bizonyította, e szerint vették a harmincadvámot és bizonyítékként szolgált arra is, hogy törvényes keretek között vásárolták azt.¹²² Precedens volt rá, hogy a hajókra máshol is raktak só, ezzel elkerülve a harmincad fizetést. Törvényes keretekkel igyekeztek elejét venni a csalásoknak. Az 1668. január 10. - február 3.-a közötti beszercei országgyűlés XXXI. tc.¹²³ és a *Compilatae Constitutiones* III. rész XVI. cím II. cikkelye a sójukat nem a sóportuson hajóra tevők ellen intézkedik, ők a náluk megtalált sómennyiség portusi árán felül még 200 forint büntetés megfizetésére kötelesek. A Maros mentén a sókereskedők településükön egy hétnél tovább a sójukat nem tarthatták, mert nagy a gyanú, hogy azt a sószállító hajókra kívánták felcsempészni.¹²⁴ A Fejedelemség törvényei intézkednek azon kereskedők ellen is, akik áruikat nem a kijelölt útvonalakon szállítják, elkerülve ez által a vám és harmincadszedő helyeket megkárosítva így módon a kincstárat. A törvény értelmében, a tiltott helyeken lévő utakat le kell zárni, s ha valaki ilyen utat mer nyitni és ott viszi áruját, azt 500 forintra büntessék és áruját kobozzák el. „A haza fiainak” szabad kereskedelmet biztosítanak, kivéve a tiltott árukkal való kereskedelmet, mely a higany és az

¹²⁰ KULCSÁR Árpád, im. 429. o.

¹²¹ MGSz 1897, 78. o.

¹²² KULCSÁR Árpád, im. 428. o.

¹²³ EOE XIV. 50. 329- 330. o.

¹²⁴ *Compilatae Constitutiones* III. rész XVI. cím II. cikkely.

aranypor volt. Kijelentik, hogy a vámosok és harmincadosok ne merjenek nagyobb illetéket kérni az áruk után a megszabottnál, ha pedig ezt megszegik, büntetésben részesülnek.¹²⁵

Az 1662-es Marosváradján kibocsátott cédulák mintegy 4/5 részét sikerült megtalálni, mely mindössze 160000 kősó kivitelét jelentette, annak ellenére, hogy az illető évben mintegy 202000 kősót szállítottak el onnan.¹²⁶ A cédulák 135 nevet tartalmaznak (lásd Melléklet), mindeniknek csupán egy hajója volt, változó teherbírással. Egy hajó átlag 600–800 darab kősó szállítására volt képes, így 60 font súlyú sókockákkal számolva 135 hajórakományt tett ki a 160000 darab só. A hajósok főként délszlávok és törökök voltak, egy rakományt 3-4 hét alatt szállítottak le a Maroson. Információkkal rendelkezünk olyan esetről is, mikor valaki posztót küldött fel a hajóval a Maroson, és értékében sót szállított vissza. Haszon Ispaia 157 vég posztóért, 1200 darab kősót kapott a fejedelem parancsára.¹²⁷ A máramarosi sóportusok kapacitása nem érte el az erdélyiekét, mivel Marosváradján 1677-ben 8 sópajta volt, ezzel szemben Hosszúmezőn 1673-ban 2, Szigeten pedig csupán 1 volt, 1689-re már csak 1-1 sópajtájuk maradt a máramarosi sóportusoknak, s személyzetük 1 vámosból és 1 hajdúból állott.¹²⁸ A Szamoson is folyt sószállítás, igaz, csekély mennyiségben, erről tanúskodik 1653-ban az *Approbatæ Constitutiones* törvénygyűjtemény,¹²⁹ és az Apafi kor adatai is csupán kis jelentőségüként említik. A dési, désaknai sót szekéren szállították a dési raktárig, majd ott rakták hajókra (lásd Melléklet). Az 1689-es memoriálé megemlíti a Dész és Zsibó közötti vízi sószállítást, illetve, hogy Zsibótól szekéren vitték Margitta, Szatmár irányába.¹³⁰

¹²⁵ *Compilatae Constitutiones* III. rész III. cím I. cikkely

¹²⁶ KULCSÁR, im. 428. o. A marosváradjai portus számadásai az Apafi kor elejéről többé-kevésbé megmaradtak a Gyulafehérvári Káptalan levéltári anyagában, mely az *Országos Levéltár Gyulafehérvári Káptalan Levéltára Lymbus F.12. XXV. csomóban* található (OLF. 12. Gyfv. Ly. XXV.)

¹²⁷ Uo. 428. o.

¹²⁸ Uo. 428. o.

¹²⁹ *Approbatæ Constitutiones* V rész IV. rendelet

¹³⁰ KULCSÁR, im. 427. o.

6.3. Sóadományok

Az ingyenes sóadományok gyakorlata évszázadokra visszamenő jótékony gesztusra vezethető vissza az államhatalom részéről, mely folyósítása I. Apafi Mihály fejedelemsége idején is működött. A sóadományokkal anyagi támogatást nyújtott az állam, főként az egyházak, papság, iskolák, tanítók, ispotályok részére. Az anyagi javak hiány folytán megszorult városok is kaptak sóadományt a fejedelemségtől, melyre precedenst Debrecen szorult helyzete jelent 1686-ban, mivel Caraffa tábornok kegyetlen adót mért rá, mely kifizetéséhez 30000 darab kősóadományt rendeltek a város javára.¹³¹ Az említett sóadományt *deputációs sónak* nevezték, mely sómennyiséget az illetők a kamaraházaknál pénzre is válthatták, vagy maguk adhatták el.¹³² Mint említettem, a kort megelőző fejedelmek is kivették részüket a sóadományok gyakorlatában, példa erre Barcsay Ákos (1619-1661) fejedelem, aki a kolozsvári református kollégium számára a tordai, kolozsi, széki és dési sóbányákból 1600 forintnak megfelelő évi sómennyiséget biztosított, mely rendelkezést később Apafi is megerősítette.¹³³ Apafi korában a fejedelemség szorult anyagi helyzete folytán s a fejedelemséget megelőző válságos időszak következtében egyre több intézménynek egyre nagyobb támogatásra volt szüksége. Az 1658-1660 között elpusztult iskolák és egyházak az újrászerveződéshez és működéshez szükséges sóadományokban részesültek. Évente akár 45000 sókockát is elért a kiutalt sómennyiség, mely vágatását is a kincstár vállalta magára. Mint előbb említettem, a deputációs só már az aknáknál eladták magánszemélyeknek, vagy a kamaraháznál beváltották. Annak érdekében, hogy a fejedelemség a só piacát ellenőrzése alatt tartsa, a fejedelem döntése értelmében évi 6300 forintot irányozott elő a deputációs sók beváltásának érdekében.¹³⁴ A korszakban az erdélyi református püspök élete végéig évente 2000 darab kősóadományban részesült. Dés, Désakna, Szék, Kolozs, Torda, Vízakna, Marosváradja protestáns prédikátorai és tanítói, évente több száz kősóadományban részesült bérük kiegészítésére. A kolozsvári *ecclesia* évente 1600 forint értékben kapott kősót, az ispotály pedig 2000 darab kősót jegyezhetett.¹³⁵ A debreceni kollégium az 1680-as évektől kimutathatóan évi 800 forintnyi sóadományt kapott.¹³⁶ A

¹³¹ SZÁDECZKY Béla, *I. Apafi Mihály udvartartása*, I. kötet, Bornemissza Anna *Gazdasági Naplói*(1667- 1690) Budapest 1911, 603. o. (továbbiakban: BAGN)

¹³² WOLF Rudolf, *Az erdélyi sósógyek az Apafi- korszak végén*, in. *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár 1996, 475. o.

¹³³ JAKAB Elek, *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*, II.-III. kötet, Buda 1870, 343-346. o.

¹³⁴ WOLF Rudolf, *im.* 475. o.

¹³⁵ KULCSÁR, *im.* 420. o.

¹³⁶ TT 1895, 370- 384. o.

sárospataki kollégium kényszeredett helyzete miatt kénytelen volt Gyulafehérvárra áttenni székhelyét, itt pedig az oktatás és oktatók anyagi megsegítésére, az 1680-as évek elejétől, évi 600 forintot kapott a portusi sójövedelmekből.¹³⁷ A korszak elején a fejedelem a török vezéreknek, majd a Habsburgoknak ajándékozott sót, példa erre Hei(i)sler generális, aki 3000 darab kősót kapott ajándékként.¹³⁸ A fejedelmi tisztségviselők és alkalmazottak is sóban kapták évi bérüket.¹³⁹

A sóadományok mértéke egyértelműen magyarázható, hogy a fejedelemség területén a sót miért csupán kis mennyiségben értékesítették, hiszen az adományokon kívül különböző társadalmi csoportok (székelyek pl.) akár ingyen is hozzájuthattak saját szükségletük fedezésére. A vármegyei nemesség is részesült az ingyen sóban, akik törmeléket vagy a darab sóból kitevődő, *nemesi sót* kapták, melynek málhájáért jelképesen 9-12 dénárt fizettek. A székelyek a székely sót használhatták, a főlösen pedig a vármegyék és Szászföld meghatározott területein adhattak túl.¹⁴⁰ A törvény eképpen fogalmaz: „*A sóaknák fejedelmi jószágok, a fiscus aknáiról a Vármegyei, Székelységi nemes rendeknek, Lófőknek házuk szükségére elegendő só adassék, a vármegyéken levő só aknákról 1 darabért 12 dénár, a székelységben 1 köböl zabbal tartoznak, vám és harmincadadással nem tartoznak*”.¹⁴¹

A szászok csekély áron a vízaknai aknákról kaptak törmeléksót.¹⁴²

A székelyföldi sóadományokról Tófalvi Zoltán említést tesz a sóvidéki népoktatás történetének feldolgozásában, amint azt az országgyűlési határozatok is szavatolták. A sófalvi sókamara finanszírozási szerepet tölt be az iskolák fenntartásában. Biztosította a tanítók fizetését, ellenkező esetben orvoslásért akár a fejedelemhez is fordulhattak. A sófalvi sókamara 1700-ig évente 78 forinttal járult hozzá a székelyudvarhelyi, 10 forinttal a székelykeresztúri, 20 forinttal az erdőszentgyörgyi iskola fenntartásához, a rektorok fizetésének kiegészítéseképpen.¹⁴³

¹³⁷ BAGN 452- 456. o.

¹³⁸ BAGN 603. o.

¹³⁹ KULCSÁR, im. 420. o.

¹⁴⁰ WOLF Rudolf, Az erdélyi sósügek az Apafi- korszak végén, in: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár 1996, 475. o.

¹⁴¹ *Approbatæ Constitutiones* III. rész, XV. cím, II. tc. Ex. Art. An. 1575, 1584, 1591, 1601, 1610, 1615

¹⁴² WOLF Rudolf, im. 475. o.

¹⁴³ SZEKERES Lukács Sándor, *Kodáros kincsei*, Székelyudvarhely 2002, 82. o.

VII. Következtetés

A XVII. században alkotó unitárius lelkész-költő szavai sokatmondó kijelentést hordoznak magukban, miszerint minden régiónak megvannak a saját értékei, melyekkel a Jóisten megáldotta őket, Erdélyt éppen a sóval. Az Erdélyi Fejedelemség, de a Magyar Királyság vezetői is felismerték a só nagyarányú piaci keresletét és jövedelmének súlyát, éppen emiatt építhették jövedelmeire a gazdaságot. A profit biztos volt. I. Apafi Mihály Erdélyének nagysága abban rejlik, hogy képes volt a fejedelem az ősei által rámaradt, háborúk dúlta, szétesőben lévő államot gazdaságilag újból stabilizálni, s a sóügyek fellendítése által talpra állítani. Tény, hogy a fejedelemség a legszorultabb helyzetében is támaszkodhatott a sóból származó haszonra, legbiztosabb gazdasági támfalként bizonyított a fejedelemség utolsó órájáig. Azonban, hogy a biztos haszonig eljussanak dolgozni is kellett, olyan törvényeket, rendeleteket hozni, melyek legális keretek között szavatolják és hozzájárulnak a sóban rejlő potenciál kiaknázásához. A só bányászata, szállítása és kereskedelme érdekében vált szükségessé a törvényes keretek létrehozása. A só nemcsak az állam, hanem egy sor intézmény, a kultúra, oktatás, egyház intézményeinek a fennmaradásának a zálogaként is bizonyított. A fejedelem, folytatva elődei elképzeléseit, sóadományokkal támogatta az arra rászorulókat. A só lelőhelyeknél nemcsak bányászat folyt, hanem más gazdasági tevékenységek is, melyek olyannyira kialakított és megfelelően alkalmazott módszereket használtak, mely által képesek voltak az önellátásra. Az aknákhhoz tartozó birtokok és a települések, városok irányukba való kötelezettségei megkönnyítették a bányahelyek működését. A sókereskedelem és szállítás törvényes keretek között mozgott, melyben a fejedelmi udvar, ha csak törvények formájában is, de igyekezett az Erdélyben lakóknak kedvezni. Ne feledkezzünk meg arról, hogy ezen törvények nemcsak a főrendbelieknek, hanem a társadalom szegényebb rétegeinek is kedveztek. Korruptió, fekete gazdaság elleni törvénykezések is születtek, melyek célja nem a büntetés volt, hanem a sóval kapcsolatos kereskedelmi ügyletek védelmezése, s csak drasztikus esetben a számonkérés. A só kijuttatása a külföldi piacra szervezett munkáról tesz tanúbizonyságot. A sóaknáktól szekerekkel szállították a sót a folyókon levő kikötőig, ahonnan majd a kívánt helyszínig juttatták el. A kijelölt útvonalak évszázadok óta használatban voltak, s fő szempont, hogy a földrajzi, természeti adottságok is hozzájárultak a só évszázadokon átívelő sikertörténetéhez.

VIII. Felhasznált irodalom

Források:

- *Approbatae Constitutiones „Approbatae constitutiones regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum”* - 1653.
- *Compilatae Constitutiones „Compilatae regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum”* 1653- 1669.
- *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, XIII-XX. kötet, szerk. SZILÁGYI Sándor Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest 1888-1897.
- *Nagyajtai Cserei Mihály históriája 1661-1711*, szerk. KAZINCZY Gábor, Emich, Pest, 1852.
- SZÁDECZKY Béla, *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása, I. kötet, Bornemissza Anna gazdasági naplói (1667-1690)*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest 1911.

Szakirodalom:

- *A bánya*, szerk. HORVÁTH László – DODRY László, Sopron 1937
- BATIZI Zoltán, *Só a középkori Magyarországon*, In. *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon*, szerk. KUBINYI András – LASZLOVSZKY József, Martin Opitz, Budapest 2008.
- BÍRÓ Vencel, *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-1690*, Stief Jenő és társa, Kolozsvár 1917.
- CSETRI Elek, *Az erdélyi gazdasági gondolkodás előzményeiről a XVIII. század végéig*, In. *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár 2001.

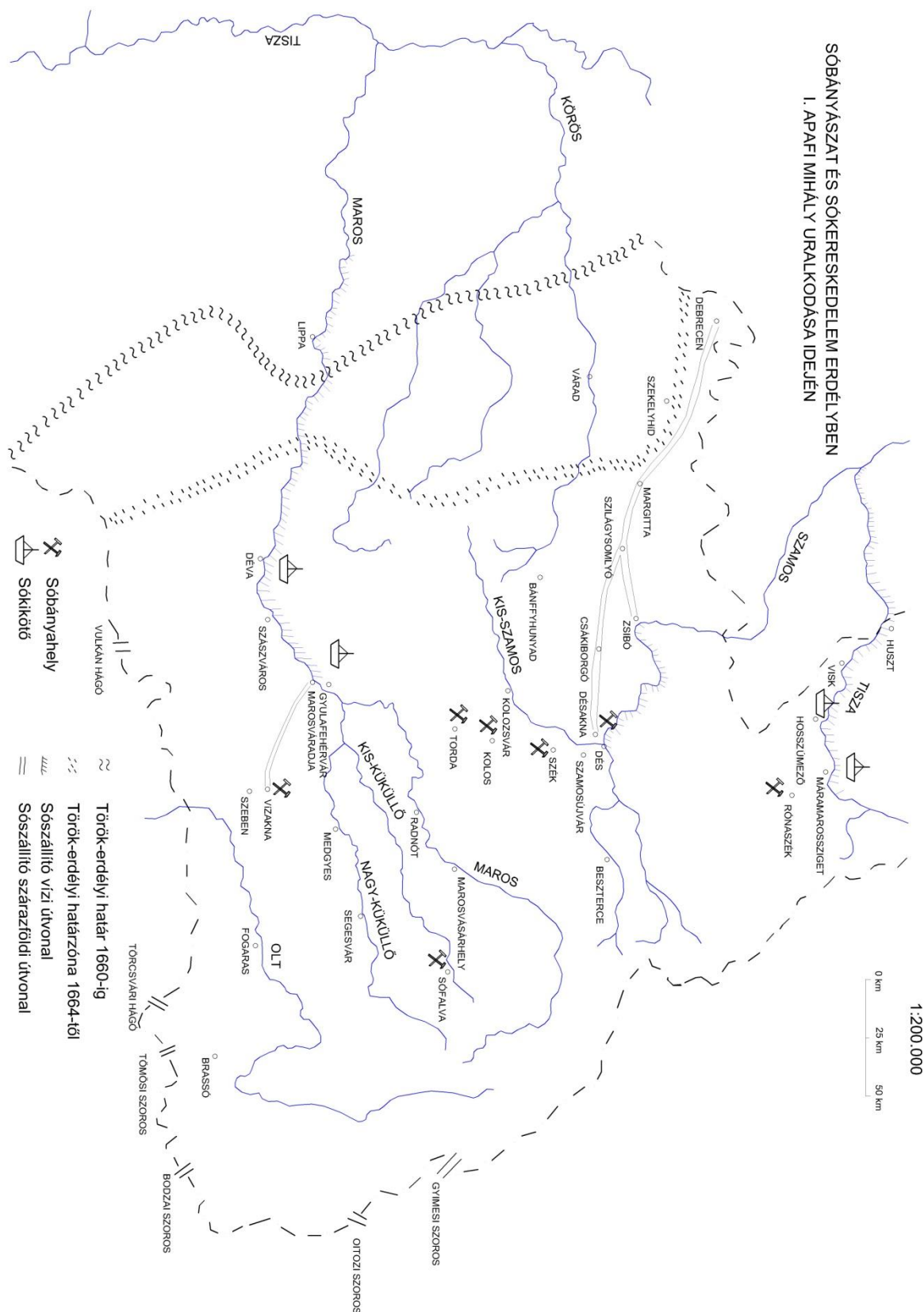
- **DRASKÓCZY István**, Erdély sótermelése az 1530-as években, in. *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon*, szerk. **KUBINYI András** – **LASZLOVSZKY József**, Martin Opitz, Budapest 2008.
- *Erdély rövid története*, szerk. **KÖPECZI Béla**, Akadémiai, Budapest 1989.
- *Erdély története*, I- II. köt. szerk. **MAKKAI László** – **SZÁSZ Zoltán**, Akadémiai, Budapest 1986.
- **HUNFALVY János**, *A magyar birodalom földrajza*, Athenaeum R. Társulat kiadása, Budapest 1886.
- **Ion DORDEA** – **Volker WOLLMANN**, *Transportul și comercializarea sării*, in. AIIA, XXI, Cluj Napoca 1978.
- **JAKAB Elek**, *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*, II.-III. kötet, Buda 1870.
- **JANKÓ János**, *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe*, Magyar Földrajzi Társaság kiadása, Budapest 1893.
- **KOVÁSSY Zoltán**, Sóvágók sztrájkja 1551-ben, In. *Honismeret* 5-6. sz. 1975..
- **KULCSÁR Árpád**, Sóbányászat és sókereskedelem Erdélyben I. Apafi Mihály uralkodása idején, In. *Századok* 125. évf. 5-6 sz., 1991, 415-448. o.
- *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* (továbbiakban MGSz) 1897- 1898, 4.-5. évf. Budapest, szerk. **PAIKERT Alajos** - **TOGÁNYI Károly**.
- *Magyar Néprajz* III. köt. *Kézművesség*, főszerk. **DOMOKOS Ottó**, Akadémiai, Budapest 1991.
- **NAGY Béla**, Van-e arany a magyar földben? in. *Természet világa* 1998.
- **OBORNI Teréz**, *Erdély fejedelmei*, Pannonica, Budapest 2002.

- **R. VÁRKONYI Ágnes**, Az erdélyi fejedelem: I. Apafi Mihály, In. *História*, VIII. évf. 3-4 sz. 1986.
- **R. VÁRKONYI Ágnes**, *Erdélyi változások*, Magvető, Budapest 1984.
- **R. VÁRKONYI Ágnes**, Kolozsvár az erdélyi fejedelemség utolsó évtizedeiben, in. *Kolozsvár 2000 éve*, szerk. **DÁNÉ Tibor Kálmán – EGYED Ákos – SÍPOS Gábor – WOLF Rudolf**, Erdélyi Múzeum- Egyesület kiadása, Kolozsvár 2001.
- **SZABÓ T. Attila**, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* VI., VIII., XII. köt. Akadémiai, Budapest 1993, 1996, 2005.
- **SZAKÁLY Ferenc**, *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*, Háttér, Budapest 1990.
- **SZEKERES Lukács Sándor**, *Kodáros kincsei*, Székelyudvarhely 2002.
- **SZIKSZAI Mihály**, *A máramarosi só továbbszállítása a Jászkunságba*
<http://www.szolarchiv.hu/data/files/197151556.pdf>
- **TAKÁTS Sándor**, Régi sóvágóinkról, In. *Emlékezzünk eleinkről*, Budapest 1929.
- **TAVASZY Sándor**, A két Apafi fejedelem, In. *Erdélyi tudományos füzetek* 148 sz., Erdélyi Múzeum- Egyesület kiadása, Kolozsvár 1943.
- *Történelmi Tár* 1895, 18. évf. Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest.
- **TRÓCSÁNYI Zsolt**, *Teleki Mihály. Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig*, Akadémiai, Budapest 1972.
- **TRÓCSÁNYI Zsolt**, *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Gondolat, Budapest 2005.

- **WENZEL Gusztáv**, *Magyarország bányászatának kritikai története*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest 1880.
- **WOLF Rudolf**, Adatok az erdélyi sóbányászok (sóvágók) fejedelemségkorabeli helyzetéről, In. *Korunk* 1990 12. sz. Kolozsvár.
- **WOLF Rudolf**, Az erdélyi sóügyek az Apafi korszak végén, In. *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. **KOVÁCS András – SÍPOS Gábor – TONK Sándor**, Erdélyi Múzeum- Egyesület, Kolozsvár, 1996.
- **WOLF Rudolf**, Az Thordai sóvágóknak törvényes könyve, In. *Korunk* 1996 6 sz. Kolozsvár.
- **WOLF Rudolf**, *Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603- 1678*, Erdélyi Múzeum- Egyesület kiadása, Kolozsvár 1993.

IX. Melléklet

9.1. Sóbányászati és szállítási térkép

9.2. Marosváradjáról, 1662-ben sót szállító hajósok névsora és szállítmányaik száma

Sz.	Név	Szállítmány	Sz.	Név	Szállítmány
1	Akbek	1	46	Illyei István	1
2	Aldria Török	1	47	Illyei Mikola	1
3	Alia Musztafa	1	48	Ivo Jusz Passa	3
4	Aloda Passa	1	49	Jusz bassa Albia	1
5	Ambrus István	1	50	Jusz Passa	2
6	Balta Gyuro	1	51	Kalmár Száva	1
7	Balta Mihály	1	52	Kamber Bulyok Passa	3
8	Bocza Nikola	3	53	Kápolnási István	1
9	Borjector Czivió	1	54	Kapronczai Mihály	1
10	Bosnyai Gergely	1	55	Kis Laus	2
11	Bosnyak Andro	3	56	Konta Gyurka	1
12	Bosnyak Ferenc	1	57	Konta István	2
13	Bosnyak Frano	1	58	Konta Mihály	1
14	Bosnyak Griga	1	59	Konta Sztoja	1
15	Bosnyak Gyuro	1	60	Kresztelicza	1
16	Bosnyak Marko	3	61	Kresztelicza Stipan	2
17	Bosnyak Nikola	3	62	Lippai Ábrahám	1
18	Budai Szallo	1	63	Lippai Andro	4
19	Czella Groza	2	64	Lippai Bogdan	1
20	Csalan Huszain	5	65	Lippai Czivo	1
21	Csellai Grula	1	66	Lippai Demjan	2
22	Csesza Péter	1	67	Lippai Frano	2
23	Deli Alia	1	68	Lippai Gyuro	5
24	Dumitru Jankul	1	69	Lippai Habdia	2
25	Eörög Tadian	2	70	LippaiHaszon	3
26	Fazakas András	1	71	Lippai Jakab	2
27	Fekete András	2	72	Lippai Jankul	1
28	Fekete Bosnak	1	73	Lippai János	1
29	Fekete Ismael	4	74	Lippai Joan	4
30	Fekete János	1	75	Lippai Kurta	3
31	Fekete Joan	1	76	Lippai Lazo	1
32	Fekete Péter	1	77	Lippai Memhet	1
33	Fekete Radiszlau	1	78	Lippai Mark	5
34	Gera Mikola	1	79	Lippai Musztafa	1
35	Glogovit Marko	1	80	Lippai Oczia	1
36	Gravasdi Mihok	1	81	Lippai Opra	1
37	Guzán Haszon	1	82	Lippai Péter	5
38	Gyipan Stefan	1	83	Lippai Pavo	1
39	Gyura Pasarius	1	84	Lippai Pál	2
40	Haszon Tobak	4	85	Lippai Sugál	2
41	Hoczia Huszain	3	86	Lippai Szallo	6
42	Horváth Marko	1	87	Lippai Sztoja	1
43	Huszain Aga	3	88	Lippai Tadian	1
44	Igna János	1	89	Lippai Voczko	3
45	Illyei András	1	90	Magas Mihok	1

Sz.	Név	Szállítmány	Sz.	Név	Szállítmány
91	Marko János	1	114	Racz Gruja	1
92	Martin János	2	115	Radnai Damjan	1
93	Martin Jusz Passa	3	116	Radnai Frano	1
94	Muszta	1	117	Radnai Istok	2
95	Musztafa	1	118	Radnai Kurt	1
96	Oda Passa	1	119	Radnai Pavo	1
97	Olah Jancsik	1	120	Sandor Marko	1
98	Olczmány Irez	6	121	Selyei Mihok	1
99	Opra János	1	122	Silistei Ábrahám	1
100	Osztroi Gyuro	1	123	Simon Gyurka	2
101	Osztroi Marton	1	124	Simon János	2
102	Osztroi Sztojka	1	125	Simon Péter	3
103	Osztros Marko	1	126	Solymosi Lukács	4
104	Paczari Gyuro	3	127	Szakamasi Péter	1
105	Papista András	4	128	Szalada Passa	1
106	Pera György	1	129	Szelistei János	1
107	Pera Mihály	1	130	Szelistei Péter	1
108	Petru Nikola	2	131	Sztojan Oda Bassa	4
109	Pirtis Todor	1	132	Thomas György	1
110	Pontoi Pasko	2	133	Varagyai Mihály	1
111	Posgai István	2	134	Virrasztó Péter	1
112	Posgai Marko	1	135	Zaika János	1
113	Racz Groza	1	135		Össz. 230

Forrás: KULCSÁR Árpád, Sóbányászat és sókereskedelem Erdélyben I. Apafi Mihály uralkodása idején, in. *Századok* 125. évf. 5-6. sz., 1991, 440-442. o.

9.3. Sókamara ispánok I. Apafi Mihály fejedelemsége idején

Dés

Dálnaki Gergely	1662. aug. 16 – 1664. febr. 28.
Makai Mihály	1664. febr. 29 – 1665. szept. 24.
Pocsa Ferenc	1665. szept. 25. – 1666. okt. 14.
Kéri Gergely	1666. okt. 15. – 1667. nov. 5.
Paskó István	1667. nov. 6. – 1668. nov. 17.
Szőcs János	1668. nov. 18. – 1671. jún. 1.

Kolozs

Beke György	1662. aug. 20. – 1664. aug. 6.
Kolozsvári Sárvári Tamás	1664. aug. 7 – 1666. jan. 6.
Kovácsnai Gergely	1666. jan. 7. – 1670. júl. 26.
Alvinczi Péter	1670. júl. 27. – 1671. jan. 24.
Horvát János	1671. jan. 25. – 1671. máj. 30.

Máramaros/Rónaszék

Alvinczi Péter	(1671 – 1672)
Batizi János	(1673 – 1674)
Szilágyi Gergely	(1675 – 1676. aug. 31.)
?	?
Nagy Miklós	(1678. aug. 3. – 1678. dec. 22.)
Szentmiklósi Zsigmond	(1680. febr. – 1681. jan. 28.)
Nagy Miklós	(1681. jún. 22. – 1684. márc. 2.)
Réthy Zsigmond	(1684. ápr. 29. – 1689. febr. 8.)
Nógrádi János	(1689. máj. 18. – 1690.)

Sófalva

Koncz János	1660. okt. 24 – 1662. febr. 28.
Gálfalvi György	1662. márc. 1. – 1663. dec. 31.
Bencser Pál	1664. jan. 6. – 1673. jan. 5.
Bencser Gergely	(1675. jan. 24.)
Bencser Pál	(1675. febr. 22. – 1676. jan. 15.)
Dályai Ferenc	(1676. júl. 10. – 1691. jan. 27.)

Szék

Barakonyi Sámuel	1660. júl. 19. – 1661. dec. 31.
Kurtány István	1662. jan. 1. – 1665. jan. 31.
Benedeki Vízkeleti Sámuel	1665. febr. 1. – 1671. máj. 31.
?	?
Deési János	(1689. jan. 17.) Az ezt megelőző időszakról annyit tudunk, hogy Deési János elődje Mislei Péter volt, előtte pedig Sámsondi volt a kamaraispán.

Torda

Hajdú Márton	1661. jan. 1. – 1665. jan. 28.
Alvinczi Vas Mihály	1665. jan. 28. – 1666. nov. 24.
Dobolyi Bálint	1666. nov. 25. – 1671. jan. 24.
Alvinczi Péter	1671. jan. 25. – 1671. márc. 21.
Székhalmi András	1671. márc. 21. – 1671. márc. 29.
?	?
Havadi András	(1688)

Vízakna

Uczás Márton	1660. máj. 1. – 1662. máj. 31.
Szabó Keresztély	1662. jún. 1. – 1664. febr. 17.
Papolczi Ferenc	1664. febr. 28 – 1669. ápr. 19. (1669. ápr. 12 és 1669. máj. 12 között Sövényfalvi Péter látta el a kamaraispáni feladatokat)
Székhalmi András	1669. jún. 13. – 1671. márc. 15.
Sövényfalvi Péter	1671. márc. 16. – 1671. máj. 26.

Magyarázat:

A zárójelben lévő időpontok az illető tisztségviselőnek nem a teljes hivatali idejét jelölik, hanem a bizonyítható időhatárokat.

Kérdőjeleknél nem ismerjük sem a kamaraispán személyét, sem hivatalának idejét.

A kamaraispánok névsorának összeállítása a korabeli számadások, levelek, nyugták és egy 1674 nyarán készült fejedelmi tisztségviselői névsor alapján volt lehetséges, mely az Országos Levéltár F.439. 16-18. fol. alatt található.

Forrás: KULCSÁR, im. 442-443. o.

9.4. Sóportusok vezetői I. Apafi Mihály idején

Marosváradja

Csoma Miklós	1661. jan. 1. – 1661. jún. 30.
Leványi János	1661. júl. 1. – 1661. okt. 26.
Lipcsei György	1661. okt. 27. – 1671. jún. 20.

Déva

Kibéldi Pál	1664. jan. 1. – 1665. dec. 31.
Érsekújvári András	1666. jan. 1. – 1671. máj. 20.

Forrás: KULCSÁR, im. 443 – 444. o.

9.5. 1671-től a belső erdélyi sóbányák és sóportusok bérlői, mely bérlés minden év május 22-től a következő év május 22-ig volt érvényes.

Hendri Benedek, Páter János, Szegedi György	1671. május 22. – 1672. május 22.
Páter János	1672 – 1673
Páter János	1673 – 1674
Páter János	1674 – 1675
Budai Péter, Szegedi György	1675 – 1676
Budai Péter, Szegedi György	1676 – 1677
Budai Péter	1677 – 1678
Budai Péter, Szegedi György	1678 – 1679
Páter Kristóf, Szegedi György	1679 – 1680
Páter Kristóf, Szegedi György	1680 – 1681
Páter Kristóf, Szegedi György	1681 – 1682
Szegedi György	1682 – 1683
Szegedi György, Páter János	1683 – 1684
Páter János	1684 – től

Forrás: KULCSÁR, im. 444. o.